

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Katedra českého jazyka a literatury

**Tematizace politických vězňů v ego-
dokumentech a beletrii**

Diplomová práce

Autor: Nikola Dostálková
Studijní program: Učitelství pro střední školy
Studijní obor: Biologie – Český jazyk a literatura
Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.
Oponent práce: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Hradec Králové

červen 2023

Zadání diplomové práce

Autor: Nikola Dostálková

Studium: P20P0407

Studijní program: N0114A300053 Učitelství pro střední školy

Studijní obor: Biologie, Český jazyk a literatura

Název diplomové práce: **Tematizace politických vězňů v ego-dokumentech a beletrii**

Název diplomové práce AJ: Thematization of the political prisoners in the ego-documents and in the fiction

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Diplomová práce se zabývá tematizací politických vězňů v ego-dokumentech a beletrii. Práce s díly pracuje na základě analýzy a interpretace. Cílem je komparace děl, všímání si podobností, zachycování odlišností a především práce s nepřenositelnými zkušenostmi a očitými svědectvími.

Dagmar Šimková - Byly jsme tam taky

Eva Kantůrková - Přítelkyně z domu smutku

Marta Procházková - Kastnerová - S odvahou k pravdě

Josefa Slánská - Zpráva o mém muži

Jaroslav Michálka - Roky v pekle

Klára Pinervá - Do konce života

Zadávací pracoviště: Katedra českého jazyka a literatury,
Pedagogická fakulta

Vedoucí práce: doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Oponent: Mgr. Jan Bílek, Ph.D.

Datum zadání závěrečné práce: 12.11.2020

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a že jsem v seznamu použité literatury uvedla všechny prameny, z kterých jsem vycházela.

V Hradci Králové dne

Nikola Dostálková

Anotace

Dostálková, Nikola. *Tematizace politických vězňů v ego-dokumentech a beletrii*. Hradec Králové, 2023. Diplomová práce. Univerzita Hradec Králové. Vedoucí práce doc. PaedDr. Alena Zachová, CSc.

Diplomová práce se zabývá politickými vězni a vězenkyněmi odsouzenými na konci 40. a v průběhu 50. let 20. století. Pomocí analýzy, interpretace a komparace ego dokumentů, beletrie i dalších publikací na pomezí výše zmíněných žánrů si text všimá způsobu života či důstojnosti vězňů v různých typech trestních zařízení a porovnává jejich zkušenosti.

Klíčová slova

politictí vězni, politické vězenkyně, ego dokumenty, autobiografie, totalita, režim, perzekuce, pracovní tábory, politické soudní procesy, oběti komunismu

Annotation

The thesis deals with political prisoners sentenced in the late 1940s and during the 1950s. Through the analysis, interpretation and comparison of ego documents, fiction and other publications at the border of those genres, the text focuses on the way of life or dignity of prisoners in different types of penal institutions and compares their experiences.

Keywords

political prisoners, ego documents, autobiography, totalitarianism, regime, persecution, labour camps, political trials, victims of communism

Obsah

Úvod	6
1 Teoretický základ	7
1.1 Stručné popsání kontextu doby	7
1.2 Memoárová literatura a autobiografie	10
1.3 Charakterizace použité literatury v kontextu.....	11
2 Analýza vybraných děl.....	17
2.1 Záměr vydání.....	17
2.2 Zatčení.....	18
2.3 Vězni funkcionáři a straníci	24
2.4 Vztahy mezi vězni.....	26
2.5 Ženství	31
3 Témata a motivy.....	36
3.1 Délky trestů	40
3.2 Dozorci	40
3.3 Korekce.....	42
3.4 Práce.....	44
3.5 Odlidštění.....	46
3.6 Podmínky vězení	47
3.7 Strategie přežití	50
3.8 Spolupráce s režimem	55
3.9 Útěk.....	56
3.10 Sebevražda	57
3.11 Rodina	58
3.12 Kontakt s vnějším světem	61
3.13 Život po vězení	65
Závěr.....	69

Úvod

Předmětem diplomové práce jsou ego dokumenty a beletrie věnující se životním zkušenostem politických vězňů a vězenkyň odsouzených na konci 40. a v průběhu 50. let 20. století. Cílem textu je postihnout, jakým způsobem zkušenosti zaznamenali političtí vězňi ve svých vzpomínkách, jakými způsoby se osobní zkušenosti z nápravných zařízení projevují v různých žánrech literatury.

V první, teoretické, části text vymezuje terminologii související s ego dokumenty a příbuznými materiály pracujících s lidskou pamětí. Mapuje a hodnotí i aktuální stav vydaných publikací. Zaobírá se, jaké žánry literatury relevantní pro toto téma převažují, které z nich jsou zastoupeny v méně případech, nebo dokonce chybí. Snaží se postihnout jejich rozsah i kvalitu. Klasifikuje, zda byl konkrétní text vydaný samotným perzekuovaným člověkem, jeho rodinou, či vznikl ve spolupráci s dalšími osobami. V této souvislosti nelze opominout ani záměr autora, tedy zda se jedná o soukromé deníky, nebo zápisy předem určené k vydání.

Pro druhou, praktickou, část textu je stěžejní analýza, interpretace a komparace publikací. Na základě důkladné práce s výše zmíněnými materiály se text v druhé části zabývá existencí člověka a jeho možnostmi v různých typech vězení. Protagonisty děl nehodnotí, ale s informacemi obsaženými v textu pracuje podobně jako s daty. Hledá vzájemné podobnosti či odlišnosti. Zabývá se jejich právy a povinnostmi, stravováním, zázemím nebo možnostmi kontaktu s vnějším světem. Neopomíjí ani psychický stav postav, zejména téma osobní integrity, vývoj osobnosti za zdmí vězení. Snaží se postihnout i témata, která jsou známá z odborné literatury, ale ego dokumenty či beletrie je nezpracovávají, nebo je naopak neregistruje odborná literatura. Práce záměrně nezpracovává životní osudy autorů a autorek, pokud nejsou nutné pro pochopení kontextu. Stejně tak popisuje jen nejnutnější dobové reálie. Do centra pozornosti naopak staví témata a motivy, na jejichž základě chce podat ucelený obraz problematiky politických vězňů.

Zejména z počátku práce upozorňujeme na žánr použité literatury, a to zejména u beletrie, aby v komparaci vynikly jednotlivé odlišnosti. V případě potřeby využíváme pro rozšíření tématu poznámky pod čarou.

1 Teoretický základ

1.1 Stručné popsání kontextu doby

Znovuobnovení Československa po druhé světové válce ovlivnily mocenské a hospodářské změny v celé Evropě. Ráz poválečnému světu udávaly dvě supervelmoci, kterými se staly Spojené státy americké a Sovětský svaz, který posunul své hranice až do střední Evropy. V důsledku ztráty autonomie nemohly zasažené státy ovlivňovat svou domácí i zahraniční politiku, která se čím dál více orientovala tzv. doleva. „*Tento obrat se projevil zejména v poválečném posílení pozic zástupců komunistických a socialistických stran na důležitých postech, což vedlo k započatí pozemkových reforem, znárodnování klíčových průmyslových podniků a bank.*“¹ Komunisté prakticky získali neomezenou moc již po vítězství v parlamentních volbách v roce 1946. Existence Národní fronty sice budila zdání demokracie, ve skutečnosti však znemožnila existenci opozice. V roce 1947 došlo k centralizaci ministerstva vnitra zřízením Sboru národní bezpečnosti, což posílilo jeho pozici. Následovné čistky odstraňovaly z vedoucích pozic nejen nekomunistické členy, ale i příslušníky strany sociálně demokratické.

Během vládní krize 25. února podalo postupně čtrnáct ministrů demisi. Prezident Edvard Beneš ten samý den podepsal návrh nového složení vlády od Klementa Gottwalda, čímž komunisté získali třináct z pětadvacetičlenného kabinetu.² Předpoklad pro uchvácení moci komunisty byl však podle Františka Moravce položen již dříve. Prvním Benešovým ústupkem byl souhlas k vytvoření poválečné koaliční vlády s komunisty v klíčových pozicích, druhý, jeho souhlas s rozpuštěním agrární strany.³

Klement Gottwald se po Benešově abdikaci v červnu 1948 stal prvním komunistickým prezidentem. „*Akční výbory Národní fronty začaly provádět důkladné čistky v armádě, průmyslových podnicích i ve školství.*“⁴ Přestože nekonformní veřejnost perzekvovali českoslovenští komunističtí funkcionáři, hlavní pokyn vydal Sovětský svaz. „*Vzápětí došlo ke zřízení tzv. právnických škol pracujících, které po několikaměsíčním školení chrlily dělnické, ideologicky bezúhonné prokurátory a soudce.*“⁵

¹ HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 9.

² HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 13.

³ Moravec, F. *Špion, jemuž nevěřili*. Voznice: Leda 2014 412n. - in Halamová

⁴ HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 15.

⁵ Tamtéž

Mezi hlavní skupiny, které musely čelit perzekuci, patřili i účastníci válečných odbojů a inteligence. „*Za nepřítelé pak mohl být označen kdokoli v závislosti na aktuálních potřebách režimu, jako bylo například naplnění kvót na pracovní místa v jáchymovských uranových dolech, i na tom, jak velký strach bylo potřeba vyvolat.*“⁶

Nejostřejší politické perzekuce v socialistickém Československu se odehrávaly mezi lety 1948–1953. „*Jako první přišli na řadu představitelé nekomunistických politických stran, sociální demokraté, národní socialisté lidovci a další. Následovali je představitelé církvi a náboženských společností, inteligence, živnostníci, sedláci a malozemědělci.*“⁷ Zvláštní skupinou politických vězňů jsou spolustraníci. „*Ti, kdo se v poúnorovém období aktivně zapojovali do nezákonností, se tak sami dostali do jejich soukolí.*“⁸ Zatímco na západě v této době probíhal trend humanizace nejen v průběhu trestu odnětí svobody, ale i ve výkonu vazby, „*Docházelo k postupnému odstraňování militantních prvků, ve výkonu vazby pracovali psychologičtí a pedagogičtí pracovníci, kteří napomáhali potrestaným se znovu úspěšně vrátit do občanské společnosti.*“⁹, socialistický režim začal vězeňství a výkon trestu odnětí svobody využívat pro represivní účely a stabilizaci diktatury. Z mužů se stala levná pracovní síla pro těžbu uranu. „*Prioritou se však stala těžba uranu, především v oblastech Jáchymovska, Slavkovska a Příbramska, kde se v roce 1953 nalézala téměř třetina všech osob nacházejících se v československých komunistických věznicích a táborech.*“¹⁰ Zde byli běžně nasazováni na nejnebezpečnější a nejtěžší práce.¹¹ Hlavní důvodem koncentrace takového množství vězňů byla poptávka Sovětského svazu po uranu v kontextu studené války a touhou po sestrojení atomové bomby.¹² „*Dle ... tajné dohody z roku 1945 měl SSSR právo více než výhodně dovážet uran z jáchymovských nalezišť v západních Čechách.*“¹³

⁶ HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 17.

⁷ HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 7.

⁸ Tamtéž

⁹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 12.

¹⁰ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 15.

¹¹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 43.

¹² Tamtéž

¹³ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 7.

Zhoršení vězeňských poměrů můžeme však sledovat již od roku 1945 v souvislosti s retribučními vězni.¹⁴ „*Najednou byla možnost tyto lidi soudit a odsoudit za jejich zločiny, a proto se volalo po rázném zúčtování s válečnými zločinci, zrádci, kolaboranty a udavači... Požadovaly se pro ně přísné tresty.*“¹⁵ Tyto zločiny soudily mimořádné lidové soudy. Pokud byl viníkem člen protektorátní vlády či vedoucí představitel politické garnitury, byl souzen Národním soudem. Již v této době můžeme sledovat porušování presumpce nevinny, využívání levné práce vězňů, absenci práv nebo využívání militantních prvků k zajištění kázně vězňů.¹⁶ „*Někteří z pamětníků zažili fyzické i psychické násilí při vyšetřování, ...aby se přiznal k činům, které nikdy nespáchal. Během výslechů byli ponižováni, vyšetřovatelé jim vyhrožovali, že zatknou jejich příbuzné; ženy zastrašovali, že se jejich děti dostanou do dětských domovů. Muži i ženy byli různými způsoby týráni, byl jim odepírán spánek i jídlo.*“¹⁷ Tyto praktiky se následně cíleně uplatňovali i vůči politickým vězňům.

Používání vojenských prvků se postupně zvyšovalo, například od roku 1951 vězni museli dozorce pozdravit v pozoru, smeknout čepici a otočit hlavu. Ženy se musely uklonit. Od roku 1953 museli vězni vojensky hlásit jejich počet na cele. Požadovalo se také pořadové vystupování vězňů při hromadných nástupech a přesunech. Právě na hromadné nástupy si bývalí političtí vězni často vzpomínají – především na nástupy v trestaneckých pracovních táborech na Jáchymovsku, kdy panovalo několik desítek stupňů pod nulou a kdy se dozorcí často kvůli neschopnosti nemohli dopočítat správného počtu.¹⁸

Jako politické vězně v této práci označujeme lidi, které odsoudil Státní soud za protistátní chování, jako byla např. velezrada nebo vyzvědačství. Jednalo se nejčastěji o zákony č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky a č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky. „*Takto definovaní političtí (soudobě nazývaní státní – odsouzení Státním soudem) vězni buď aktivně bojovali proti komunismu a byli tak vědomými členy třetího*

¹⁴ Tématem retribučních vězňů se zabývá kniha Tomáše Staňka *Retribuční vězni v českých zemích*.

¹⁵ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 13.

¹⁶ Tamtéž

¹⁷ Tamtéž

¹⁸ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009

odboje, nebo byli uvězněni kvůli svému náboženskému a politickému přesvědčení, aniž by se do jakékoli formy „protistátního“ odporu zapojili.“¹⁹

Počet politických vězňů se v průběhu let měnil. Zatímco v roce 1951 tvořili političtí vězni 14 571 z celkového množství 34 593, v roce 1953 to bylo 15 316 z celkově 46 021 trestaných. V roce 1954 naposledy proběhlo zvýšení počtu vězňů na 15 910 z 31 840 odsouzených. V roce 1956 se počet politických vězňů naopak snížil na 12 492 z počtu 26 262.²⁰ Z toho se k 1. lednu 1951 ve věznicích nacházelo 4 005 žen. „... což činí 11,6 % z celkového počtu vězeňské populace.“²¹ Skutečný počet vězňů však není znám, neboť někteří byli v rámci protistátní činnosti odsouzeni za kriminální nebo hospodářské delikty.²²

Prameny se v počtu uváděných obětí rozcházejí. Karel Bartošek, historik a politický vězeň, ve své publikaci upozorňuje na častou tendenci nadsazování počtu obětí, jako spolehlivá data uvádí s odkazem na Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, že: „... bylo v období od 25.2.1948 do 17.11.1960 popraveno pro politické trestné činy 234 odsouzených, na hranicích se Západem zahynulo 262 přechajících, z toho 174 bylo zastřeleno, ve výkonu trestu mělo zahynout přes 4 000 lidí.“²³

1.2 Memoárová literatura a autobiografie

Mezi ego dokumenty jsou tradičně řazeny autobiografie, memoáry, deníky, dopisy, svědecké rozhovory, ale i úřední spisy a jiné doklady jako petice, účetní knihy nebo závěti.²⁴

Paměti nebo také memoáry, „*Vzpomínkové vyprávění zaměřené především na prostředí a osobnosti, které autor poznal, a na události, jichž byl svědkem.*“²⁵ tvoří v rámci ego

¹⁹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. Českoslovenští političtí vězni. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 6.

²⁰ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. Českoslovenští političtí vězni. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 30.

²¹ PINEROVÁ, Klára. Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 266.

²² BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. Českoslovenští političtí vězni. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 35.

²³ BARTOŠEK, Karel. Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých. Praha: Paseka, 2001, s.14.

²⁴ ZACHOVÁ, Alena. Ego dokumenty při výuce literatury na základních a středních školách.

²⁵ MOCNÁ, Dagmar a Josef PETERKA. Encyklopedie literárních žánrů. Praha: Paseka, 2004, s. 436.

dokumentů většinu zdrojů použitých pro tuto práci. Podle Mocné spadá tento žánr do literatury faktu či dokumentárního písemnictví.²⁶ Podle Filipowicze a Zachové však její zařazení není jednoduché, neboť nebyla dlouhou dobu i přes svou popularitu uspokojivě teoreticky zkoumána.²⁷ Historikům neposkytuje dostatečně spolehlivé informace a pro literární vědce často nedosahuje dostatečné kvality.²⁸ Výjimku v tomto kontextu tvoří memoáry literátů vyznačující se uměleckou hodnotou.²⁹ Jiné zdroje naopak považují memoárovou literaturu za kategorii písemnictví, která se vymaňuje z vnímání užitkové literatury do krásného písemnictví.³⁰ V ego-dokumentech můžeme zjišťovat i postoje pamětníka vůči kulturním jevům a výtvorům, a sledovat tak jeho účast v kulturním procesu.³¹ Zmínky tohoto druhu jsou v námi zkoumaných materiálech hojné. Postavy se v dílech se vymezují vůči nemorálnímu chování nejen vězňů, ale i spoluvězňů, kteří například podepsali s vidinou nižšího trestu spolupráci s režimem.

Vznik memoárových textů iniciují dva druhy motivací. Pomocí první, motivace intimní a cílové, může autor dosáhnout konkrétního cíle. V našem případě je typická snaha o zanechání mementa dalším generacím. Druhá z nich, motivace stimulovaná, je vlastní vzpomínkovým textům, která vznikají na objednávku.³²

1.3 Charakterizace použité literatury v kontextu

Kapitola charakterizuje vybrané tituly k analýze použité v praktické části a uvádí je do kontextu s další vydanou literaturou vztahující se k tématu práce. Provedená rešerše titulů v databázích knihoven ukázala, že k tématu byly vydány téměř tři desítky titulů různých žánrů, nejčastěji mužských autorů. Není možné popsat všechna vydaná díla vztahující se k tématu, zmiňujeme tedy pouze nejvýraznější z nich. Někdy se zvoleným dílům podobají zpracování nebo témata, jindy popisují skutečnosti, které se v analyzovaných knihách nevyskytují nebo tematiku rozšiřují.

Zvolená literatura pro praktickou část pak byla vybrána takovým způsobem, aby poskytla co nejreprezentativnější vzorek. Řadu knih není snadné zařadit, žánrově se ocitají mezi ego-dokumenty, autobiografickou beletrií i biografií. Práce má na paměti, že i tituly

²⁶ Tamtéž

²⁷ FILIPOWICZ, Marcin Łukasz a Zachová ALENA. Rod v memoárech. Pavel Mervart, 2009, s. 17.

²⁸ FILIPOWICZ, Marcin Łukasz a Zachová ALENA. Rod v memoárech. Pavel Mervart, 2009, s. 19.

²⁹ FILIPOWICZ, Marcin Łukasz a Zachová ALENA. Rod v memoárech. Pavel Mervart, 2009, s. 20.

³⁰ Tamtéž

³¹ FILIPOWICZ, Marcin Łukasz a Zachová ALENA. Rod v memoárech. Pavel Mervart, 2009, s. 22.

³² FILIPOWICZ, Marcin Łukasz a Zachová ALENA. Rod v memoárech. Pavel Mervart, 2009, s. 36.

vydáváné jako vzpomínky, podléhají autorově stylizaci, jedná se o subjektivní popis reality a spíše je vhodné je charakterizovat jako vzpomínky beletrizované. Využíváme i deníkové záznamy, které přestože nepochází z pera politického vězně, jsou pro práci velmi cenné. Zachycují totiž okamžiky, u kterých uvězněný nemůže být přítomen, jako je například domovní prohlídka.

Nejvíce co do podobnosti žánru i množství představují autobiografická díla z prostředí dolů. Jedná se o výpovědi mužů, kteří těžili uran, a to nejčastěji na Jáchymovsku. Patří mezi ně román *Motáky nezvěstnému* Karla Pecky, povídkový soubor *Šťěstí* Jiřího Stránského, *Z deníku vlastizrádce* Miroslava Jiráka nebo *Na co umírají muži* rovněž Karla Pecky. Autobiografičnost těchto děl je přiznána v předmluvách, na přebalech knih i textu. Protagonisté knih často představují autorovo alter ego „*Mám k těmto povídkám osobní, možná i trochu sentimentální vztah...*“³³ O vysokou míru autobiografie dokládá kniha *Stalinské spirituály*, její popis života Karla Pecky přesně odpovídá vývoji událostí v románu *Motáky nezvěstnému*.³⁴ Tato díla tří autorů jsou použita i v práci a v rámci použité literatury si jsou vzájemně nejpodobnější. „...*můžeme text číst jako bohatý inventář dobových praktik policejních, soudních i vězeňských, jako exkurzi nejrůznějšími typy represivních zařízení, jako výpověď o tom, jak se politický vývoj v 50. letech promítal v jednotlivých etapách do způsobů zacházení s třídním nepřítelem. a také jako až intimní průhled do věžňovy každodennosti... Nad tím vším se však klene oblouk Svobodovy vlastní sebevýchovy, sebetvorby...*“³⁵ Tato specifika vězeňského života se navíc odehrávají uprostřed nesvobody celého systému.³⁶ Takto Lukeš interpretuje *Motáky nezvěstnému*, charakteristika by však byla podobně platná i pro díla *Deník vlastizrádce* nebo *Šťěstí. Na Deník vlastizrádce*, jehož autor Miroslav Jirásek netradičně přijal hanlivé označení režimu za své, navazuje další vzpomínková kniha *Návrat do pekla*, kterou se práce již nezabývá. Uvedené tituly se liší mírou stylizace, mírou projevené autobiografie i formou zpracování a ocitají se tak na pomezí ego dokumentu a beletrie. Výše zmíněným dílům tematicky podobná kniha *O mužích, na které se zapomnělo*. Ačkoliv zpracovává stejné téma, nesoustředí se primárně na estetickou funkci a dílo má nejbliže k memoárům. Dílo odlišuje i pravidelně se vyskytující charakteristika spoluvězňů. „*Jejich jména nemusí*

³³ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 5.

³⁴ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 65

³⁵ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 90

³⁶ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995

vždy souhlasit, ale příběhy jsou skutečné a uváděné tak, jak je autor, v době, kdy se udály, viděl. ³⁷

Pro kontext uvádíme i další podobná díla, která jsme vybírali pomocí rešerší. V této souvislosti zmiňujeme biografickou novelu *...stačilo jen říct Jáchymov* od Miroslava Hampla nebo *Jak se chodí v laně* Oldřicha Klobase. Osobní tragédii zpracovává i kniha *Roky v pekle* Jaroslava Michalky. Trest si v českých táborech v rámci tehdejšího jednoho státu odpykávali i Slováci, například Rudolf Tibenský, který své vzpomínky sepsal pod příznačným názvem *Jáchymovské peklo*.

Většina spisovatelů nebo spisovatelek, s jejichž díly text pracuje, měli s perzekucí osobní zkušenost. Nejčastěji se dotkla přímo nich, v ostatních případech jejich blízkých. Tak tomu bylo i u Jaromíry Kolárové, jejíž manžel byl taktéž odsouzen ve vykonstruovaném procesu. Její próza *Jen o rodinných záležitostech* zaujímá výjimečné postavení nejen v tomto textu, ale i v širším kontextu literatury vztahující se k tematizované látce. *Jen o rodinných záležitostech* je jediným dostupným titulem, který lze bez obtíží zařadit mezi beletrii, a tedy ho použít v komparaci s ego dokumenty a dalšími používanými žánry. Vypravěč zde nesplyvá s protagonistou fiktivního příběhu a text nabízí perspektivy několika postav. Na pomezí biografie a beletrie se nachází biografický román *Trestankyně* o Růženě Vackové od autorky Mileny Štráfeldové. V práci zastupuje druh literatury, kde dochází k prolínání ego-dokumentů a beletrie. Kromě vzpomínek rodiny využívá i výpovědi dalších svědků jejího života, které navíc mnohdy neváhá přímo citovat. „*Jednoho dne se vmísila mezi účastníky kurzu pro lékaře a rehabilitační pracovníky, vedeného Američankou Miss Curtis,žačku sestry Kenny, objevitelem zábalové a cvičební metody léčení ochrnutých po dětské obrně...Před odchodem mi rychle stiskla ruku.*“ ³⁸ Pro kontext opět uvádíme i podobná díla, s kterými v textu však dále nepracujeme. Autorka knihy *Zaváté šlépěje. Osud sochaře Šlezingera.*, Marie Bohuňovská, využívá podobně jako Milena Štráfeldová prvky vyprávění, ale i originální dokumenty a dopisy. Podobně pracuje i Milena Bubeníčková – Kuthanová, zpracovávající příběh svého bratra v titulu *Vybledlá fotografie*. Podobně zprostředkované vzpomínky Lubomíra Školouda z věznic předkládá kniha *Na všechno buď připraven!*

³⁷ ČAPEK, Miloslav. O mužích, na které se zapomnělo. Praha: Pragma, 2000, s. 10.

³⁸ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 261.

Petra Štěpánka. *Životní příběh z dvacátého století* má formu rozhovoru a podobně jako román *Trestankyně* sleduje život Kuneše Sonntaga již od raného mládí.

Zvlášť stojí knihy zachycující perzekuci věřících. Mezi memoáry patří kniha *Ne vším jsem byl rád, vlastní životopis* Václava Vaška. Biografii *I zvíře mělo více útrpnosti než člověk* sepsala o páteru Františku Štverákovi Stanislava Vodičková. Formou rozhovoru je psána kniha *S největší vděčností* s Bohumilem Kolářem. Právě vděčnost je hojně skloňována v analyzovaném díle *Muklovský Vatikán* Josefa Petra Ondoka, zatímco v dílech nevěřících vězňů se prakticky nevyskytuje. Ve vězení zemřel kněz Bohuslav Burian, jehož příběh zpracoval František Kolouch v knize *Říkali mu Pistolník – Bohuslav Burian (1919-1960), vězeň, kněz a převaděč*. Katolíkům se věnuje i publikace *Svobodni v nesvobodě* Jana Synka. Osudu kněžích Jana Buly a Václava Drboly z Babic se věnuje publikace *A přece budu blízko* Luďka Navara.

Dopisy jsou v práci reprezentovány knihou *Josef Palivec, prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. *Dopisy Milady Horákové*, určené zejména její rodině jsme v této práci netematizovali, neboť se zbylým dílům obsahově vymyká.³⁹ Pro kontext uvádíme titul *Mezi nás prostřena noc...*, který obsahuje dopisy z vězení Jana Zahradníčka jeho ženě Marii.⁴⁰ Jako další ego-dokument jsou využívány deníkové záznamy Danici Valenové *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Objevují se i profilované knihy na konkrétní fenomén, jako je útěk vězňů. Kromě *Deseti křížů* Karla Kukala téma bohatě zpracovává *Útěk z Leopoldova: Věznice, odboj, doba*, která zachycuje hromadný útěk vězňů ze staré pevnosti.⁴¹ Osud skupiny, tragédii hokejové reprezentace, popisují *Ztracená léta: Příběh hokejového zločinu* Vladimíra Škutiny.

Výše zmiňovaná díla zachycují životy vězňů v prostředí vězení i způsoby, jak se s náročnými podmínkami člověk vypořádává. Nejvíce čerpané literatury spadá do žánru beletrizované vzpomínky nebo autobiografická beletrie. V případě ženských autorek se jedná o knihy *Byly jsme tam taky* a *Velikánky*, v případě mužských o *Motáky nezvěstnému*

³⁹Dopisy Milady Horákové z pankrácké cely smrti i přes jejich vysokou hodnotu a odkaz pro společnost nejsou v práci analyzovány. Tematicky se vymykají zbylé literatuře v práci a bylo by bezpředmětné je dále komparovat.

⁴⁰Jan Zahradníček byl odsouzen ve vykonstruovaném procesu v roce 1951 a prošel nejkřutějšími věznicemi jako byl Pankrác, Mírov a Leopoldov. Básníka sice pustili na pohřeb svých dcer, milost ale nedostal. Zemřel na následky vězení tentýž rok, co byl propuštěn (1961). Ve vězení mezi lety 1951–1955 vznikla jeho sbírka *Dům strach*.

⁴¹Z nejkřutější věznice v Československu 2. 1. 1952 uteklo šest vězňů. Kromě dobových reálií zpracovává i jednotlivé příběhy uprchlých vězňů.

nebo *Z deníku vlastizrádce*. Mezi memoárovou literaturu patří *Mudlovský Vatikán*, *Zpráva o mém muži* a vydané deníkové zápisy Danici Valenové *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Žánru beletrie je nejbližší *Jen o rodinných záležitostech*, *Trestankyně* a z mužských autorů *Štěstí* nebo *Na co umírají muži*.

Mezi literaturou faktu používané v této práci se nejčastěji vyskytuje jméno Klára Pinerová, autorka knihy *Do konce života* a spoluautorka *Vězení jako zrcadlo společnosti* nebo dílo *Českoslovenští vězni*, které kromě odborné části zpracovává i paměti sedmnácti vězňů. Z vedených rozhovorů s narátory v práci několikrát čerpáme, zvláště v situacích, kdy popisují momenty, které nejsou v ego-dokumentech a dalších analyzovaných žánrech zachyceny. O souborné zpracování výpovědí vězňů se snaží i trilogie *Žaluji* Antonína Kratochvíla. Podobná díla často obsahují i původní materiál z vězeňských spisů.⁴² Jiná omezují informace o perzekuovaných na minimum a větší prostor věnují fotografickým portrétům, sloužící jako pocta.⁴³ I další literatura faktu zpracovávající období 50. let popisuje dobu i konkrétní příběhy vězňů. Mezi nimi nejčastěji osud Milady Horákové. Věnuje se jí například kniha od Zdeňka Ležáka *Milada Horáková*. Dalšími významnými osobnostmi jako byl například Heliodor Píka, se zabývá monografická studie *Čas triumfu, čas pomsty* Romana Cílka. Ranému období politických perzekucí se věnuje publikace Veroniky Halamové *Politické procesy v Československu 1949–1953*, na kterou se v práci hojně odkazujeme. Podobné dějinné období zpracovává i dílo *Běda tomu, kdo vyčnívá z řady* Romana Cílka a Miroslavy Kubišové.

Nástup komunismu k neomezené vládě a jeho mechanismus udržení moci mapuje *Komunistický režim a politické procesy v Československu* Karla Kaplana a Pavla Palečka. *Tajný prostor Jáchymov* Karla Kaplana, jedna z prvních knih tohoto typu, pojednává o různých aspektech těžby uranu i životě vězňů. *Uranový gulag* Zdeňka Šedivého zpracovává jednotlivé fenomény, s kterými se v prózách pravidelně setkáváme, jako jsou korekce, krutí dozorcí nebo důležité historické události.⁴⁴ Útěkem, který je častým motivem v knihách mužských autorů, se zabývá publikace *Útěk z Leopoldova: Věznice*,

⁴²Jako nejlépe zpracovaný v této oblasti hodnotíme Příběhy bezpráví – z vězeňských spis, kde se mohou čtenáři seznámit např. s kapitolou věnované Dagmar Šimkové, s jejíž knihou *Byly jsme tam taky* v textu pracujeme.

⁴³ Mezi takové patří dvojjazyčná kniha *Politictí vězni 50. let* přinášející obraz téměř padesáti vězňů, mezi jinými i Jiřího Stránského, jehož knihu *Štěstí* v této práci analyzujeme.

⁴⁴ Zmiňuje například Palečka – Dvořáka, dozorce a náčelníka tábora Rovnost. Jeho krutost byla mimořádná i na poměry táborů a v důsledku jeho chování docházelo i k úmrtím. Jeho chování zaznamenal ve svém díle i Karel Pecka v díle *Motáky nezvěstnému*.

odboj, doba. Rodina vězně zůstává skoro nepovšimnuta nejen v ego dokumentech, ale i odborné literatuře. Tématu je věnována pouze kniha *Nezhojené rány národa* Lubomíra Vejražky, která se tomuto opomíjenému tématu cíleně věnuje.

Z odborných literárních publikací nejvíce vycházíme z práce Jana Lukeše *Stalinské spirituály*.

2 Analýza vybraných děl

2.1 Záměr vydání

Miroslav Jirásek jako jediný v úvodu své knihy uvádí, že myšlenku na sdílení svých prožitků měl již v sobě uvěznění. „*Do korekce jsem vstoupil pln zvědavosti. Vždy mne zajímaly nové věci, nové prostředí a chtěl jsem poznat k různá ta zařízení, abych – přežiju-li to – mohl podat svědectví o tom, jaká je pravá tvář režimu, který si dal do záhlaví heslo: Nic víc než člověk.*“⁴⁵ Tato motivace by mohla zčásti vysvětlovat, proč se v díle vyskytuje tolik unikátních svědectví. Leitmotivem Jiráskova díla *Z deníku vlastizrádce* je lidskost, respektive dynamický vztah mezi póly vždyť je to jen člověk – vždyť je to člověk. Téma člověk jako oběti, ale i vykonavatele, či dokonce strůjce zla. „*Má vyprávění jsou proto varováním.*“⁴⁶ Podobná motivace dala vzniknout i knize *Velikánky* Jarmily Janovské, která kromě zkušenosti z komunistických vězení zpracovala i zkušenosti z koncentračních táborů. „*V té chvíli jsem si uvědomila, že si obojí dobu věznění skutečně pletu, že se mi smyly některé rozdílly a že ve mně mé štěstí i má smůla slily v jakousi toužebnou povinnost zaznamenat střípky velikosti i malosti a komiky i tragiky žen, jež prošly do paměti mýma očima a mým srdcem.*“⁴⁷ Nechtěla, aby se neštěstí žen, které v žalářích poznala, stalo zbytečné. „*Přála bych si, aby jejich poranění, která zhusta vedla k trvalé invaliditě, přinesla svůj užitek.*“⁴⁸ Kromě snahy varovat ostatní, se autorka snažila vyprávěním vytvořit jakýsi návod, který případně pomůže vězňi přežít. „*...by lidé měli mít dostatek odolnosti, za niž by vděčili očkovacím séřům z cizích ran.*“⁴⁹ Ze slov Boženy Kuklové Jíšové můžeme implicitně odvodit strach ze zapomnění. „*...náčelník lágru Huňáček při jednom proslovu prohlásil, že u nás politici vězňi nejsou...Moc jsme se u toho nasmály, ale bylo to v době, kdy se nám, politickým vězňům, toto tvrdilo do očí. Co nastane, až nebude živých svědků?*“⁵⁰ Autorka se obávala, aby další diktatura případně nezneužila neznalosti příběhů minulého režimu nebo se hrůzy nerelativizovaly. Na důležitost mementa upozorňuje i kniha *Horizonty (ne)svobody*. „*Nemůžeme nikomu vrátit život ani roky strávené v nelidských kriminálech a pracovních lágrech, nemůžeme odčinit ústrky a křivdy...Ale musíme zachovat paměť...*“⁵¹ Odlišnou motivaci sledujeme

⁴⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 42.

⁴⁶ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

⁴⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 9.

⁴⁸ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 10.

⁴⁹ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 10.

⁵⁰ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 36.

⁵¹ VLČKOVÁ, Věra. *Horizonty (ne)svobody: 15*. Náchod: Konfederace politických vězňů, 2000.

v románu *Trestankyně*. Milena Štráfeldová chtěla knihou připomenout vytrácející se odkaz Růženy Vackové. „Dokonce ani knihkupec v jejím rodném městě netuší, že tu někdy žila. Že vůbec kdy žila. O katolické vězenkyni svědomí, která v komunistických lágrech strávila 15 let, nikdy neslyšel. "Víte, my jsme katolické knihkupectví... Zeptejte se u paní Charvátové na náměstí.“⁵² Danica Valenová v knize *Nic nedává, kdo nedá sám sebe* poskytuje na tuto otázku odpovědi dvě. Jednak se snaží být mementem dalším generacím, „kam vede logika a zlovůle každé totality... co znamená pro jednotlivce, který se postaví proti bezpráví a jaké následky nese on a jeho nejbližší, i ti nejmenší.“⁵³ jednak slouží jako odpověď na otázku, jak mimořádně náročnou situaci zvládnout. V ostatních knihách nebyly motivy k sepsání díla explicitně uvedeny. Některé knihy obsahují věnování rodinným příslušníkům nebo přátelům. „Pavlu Kohoutovi a mé dceři Martě...“⁵⁴ Jiné připomínají oběti. „věnuji tuto knihu těm, kteří se pádu komunismu už nedočkali anebo umírali zapomenuti v demokracii, které zasvětili a věnovali celý život.“⁵⁵

2.2 Zatčení

Jen menší část publikací zmiňuje politické procesy před samotným zatčením protagonisty, v obou případech se jedná o beletrii. V knize *Jen o rodinných záležitostech* můžeme sledovat dialogy navozující realističnost situace. „Stalo se něco, Slávku?“ „Honzu sebrali.“ „Blbneš.“⁵⁶ Zvýrazňuje ji i využívání typických výrazových dobových prostředků. „Byl přece jen vždycky individualista. Moc těžko snášel stranickou kázeň.“⁵⁷ Sledování osob před samotným zatčením popisuje pouze biografický román *Trestankyně*. „Tak jsem si je zase povodila po kostelích,“ libuje si Růženka pokaždé, když si všimne, že se na ni soudruzi z STB pověsili.“⁵⁸ Zůstává otázkou, zda režim svou aktivitu nezakrýval, nebo sledování prováděli méně zkušení policisté. „Byli tak tajní a nenápadní, že jsme o nich věděly od prvního okamžiku, kdy nás začali sledovat...“⁵⁹ Kromě románu *Trestankyně* ale jinde nebylo zmíněno, že by si lidé uvědomovali hrozící nebezpečí. Ego-dokumenty, jejichž autoři byli sami uvězněni s těmito motivy nepracuje vůbec. Zmínky o přicházející katastrofě nezaznamenává ve svých denních zápisech ani Danica Valenová.

⁵² ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 367.

⁵³ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 12.

⁵⁴ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 6.

⁵⁵ ČAPEK, Miloslav. *O mužích, na které se zapomnělo*. Praha: Pragma, 2000, s. 10.

⁵⁶ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 12.

⁵⁷ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 13.

⁵⁸ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 261.

⁵⁹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 267.

Hrůznost deníkových záznamů umocňují až zpětně dodané zápisy. „*Naši sousedi, uvědoměli komunisté, říkají, že když uslyší Tomáška křičet, vědí, že přišel tatínek domů... Právě toho naši sousedé využili, aby STB3* (týden před zatčením) získala aktuální fotografie naší rodiny. V době, kdy věděli, že se František vrací domů, u nás sousedka zazvonila, že prý je u nich na návštěvě přítel fotograf...*“⁶⁰

Zatímco některé texty se příčinám zadržení věnují, jiné se jimi nezaobírají. Téměř systematicky se výčtu obvinění v jednotlivých kapitolách knihy věnuje Božena Kuklová Jíšová, která důvod zmíní u každé ženy. „*Byla odsouzena s manželem na mnoho let. Jejich „zločin“ spočíval v tom, že jejich jediný syn ilegálně opustil republiku a oni ho (jen si představte tu drzost!) neudali.*“⁶¹ Podobně příčiny uvádí i Jarmila Janovská v knize *Velikánky*. Zato Dagmar Šimková, která se knihou *Byly jsme tam taky* žánrově výše dvěma zmíněným knihám podobá, obžaloby neuvádí. V dílech mužských autorů se důvody objevují poskrovnu. Zvláště obsáhle a zároveň nejčastěji z knih mužských autorů jsou příčiny líčeny v *Motáky nezvěstnému*. „*Plzeňáci nechtěli pochopit, že armáda, která obsadila západní Čechy a jejich město, byli do amerických uniforem převlečení rudoarmějci. Došlo k šarvátkám s policií a milicí, která se dostavila demonstranty přesvědčit, a kdo jim padl do spárů, putoval za mříže. Švestka měl smůlu, koupil takovou šlehu pendrekem, že se probral až za mřížemi.*“⁶² Naopak v díle *Na co umírají muži* Karel Pecka důvody zadržení nezmiňuje. Příčiny zatčení se ani v jednom případě neobjevují ani díle Josefa Petra Ondoka *Muklovský Vatikán*. U ostatních autorů se jedná o okrajové téma.

Jakým způsobem široká společnost vnímala tzv. politické je v knihách zpracováváno jen okrajově. Procesy patrně byly masivně sledovány. „*Ta tisícovka pracujících, které do brněnského sálu Stadion denně sváží z půlky republiky, to bude určitě sledovat s otevřenou pusou.*“⁶³ Kontrast s myšlením běžného člověka nabízí pouze *Na co umírají muži*. „*Mně záleží na tom, dobře najíst, napít a mít klid, řekl dozorce... Kdybyste to dělali taky tak, nemuseli jste být tady.*“⁶⁴ Soudruzi o zatčených kolezích mohli mluvit

⁶⁰ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 64.

⁶¹ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 8.

⁶² PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 64.

⁶³ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 295.

⁶⁴ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 132.

následujícím způsobem. „*Byl přece jen vždycky individualista. Moc těžko snášel stranickou kázeň.*“⁶⁵

Kromě lidí, kteří byli uvězněni za odbojovou činnost, skončili za mřížemi i přesvědčení komunisté. Právě ti přinášejí nejvíce informací o vnímání procesů, zatčením jim totiž změnilo smysl dosavadního života. „*A přece jsem uvěřila, nepochopila, ale uvěřila, že se zaprodala a zradila. Uvěřila jsem to nejen o ní, ale téměř o všech ostatních, kteří byli zavřeni přede mnou.*“⁶⁶ Vůči občanům, kteří se proti režimu provinili, cítila vypravěčka z knihy *Velikánky* bytostný odpor. „*Štítila jsem se pytlových a kalikových hadrů... Ale ne proto, že páchly zažranou špínou, ale že je přede mnou nosili nepřátele komunismu!*“⁶⁷ Stranici zločinnému režimu věří, dokud se do absurdní situace nedostanou sami. „*V Ruzyni musel i sebehloupější člověk pochopit, že všechny tamější protokoly jsou vykonstruované, lživé, že jsou vším jiným, jen ne snahou o zjištění objektivní pravdy.*“⁶⁸ V tomto vnímání se shodují napříč knihami. „*Každý, naprosto každý, kdo byl zatčen, se ve stejném okamžiku stal muklem. Ne obžalovaným. Už odsouzeným.*“⁶⁹ Samoučelnost výsledků se odráží i v beletrii *Jen o rodinných záležitostech*. „*Neptali se ho na nic podstatného ani tam, výsledky byly vypočítány spis na únavu než odhalení faktů, vězeň se snažil podle toho zařídit.*“⁷⁰

Během zatýkání a vyšetřování je všudypřítomný motiv omylu, který se objevuje ve většině probádané literatury. Toto rozčarování se objevuje i v autobiografických prózách, „*Všechno je nějaký hrozný nesmysl, šílenství, je to omyl, že jsem tady, musí se to vysvětlit, ano, musí se to vysvětlit.*“⁷¹ ale i v beletrii. „*Sotva zmizel poslední dům sídliště, zaklapla mu na ruku pouta. Trhl sebou, s nesmírným údivem se podíval na zápěstí. „To bude asi omyl, soudruzi.“ „Máme svoje rozkazy,“ odpověděl jeden z nich, „to vysvětlíte jinde.*“⁷²

Nejvíce se na absurdnost procesu zpracovává beletrie *Jen o rodinných záležitostech*. „*Mrázek byl špión, bylo to dáno shora, bylo potřeba najít jen zdůvodnění. Jak může být*

⁶⁵ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 13.

⁶⁶ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 66.

⁶⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 66.

⁶⁸ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 66.

⁶⁹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 77.

⁷⁰ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 138.

⁷¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

⁷² KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 21.

obžalovaný, tak tupý a nepochopit to.“⁷³ Jako jediná přímo poukazuje na nevzdělanost vyšetřovatelů. „*Mluvit směl jen s dvěma referenty. Pochopil hned při prvním výslechu, že nejsou příliš zběhlí v právech a že o něm vědí žalostně málo.*“⁷⁴

Vynášení soukromých záležitostí na veřejnost orgány činnými v trestném řízení zaznamenává pouze kniha *Velikánky*. „*Snažila jsem se ji ujistit, že tehdy každý slušný člověk odsoudil Kopeckého špinavé pitvání jejího soukromí.*“⁷⁵

Jako na nejhorší etapě vězeňského života se vypravěči napříč literaturou shodují na vyšetřovací vazbě. Nekonečná muka vyšetřovací vazby mohla trvat i několik let. „*Po třech letech vyčerpávajících výslechů a mučivých samotek...*“⁷⁶ Vyšetřovatelé nakonec přesvědčili lidi o jejich zločinu proti státu. „*Vyšetřovatelé v Ruzyni uměli každého, kdo nebyl silný v marxistické filozofii, přivést k doznání, že byl nepřítel strany a státu.*“⁷⁷ Jak konverzace mohla vypadat však nezobrazuje ani jeden z ego dokumentů, přiblížit se jí ale snaží dílo *Jen o rodinných záležitostech*. „*Připouštím, že se napoprvé neshodneme v terminologii. Prosím. No prosím. Vy třeba považujete některé své skutky za chyby, my je správně definujeme jako zločiny...my už vám pomůžeme, abyste se na sebe pane Mrázek, my už vám pomůžeme, abyste se na sebe nedíval svýma shovívavýma očima, ale abyste na sebe pohlédl přísnými zraky dělnické třídy.*“⁷⁸ Vyšetřovaný, původem z chudé rodiny malíře, je označen za syna podnikatele, který v létě využíval brigádníky a přes zimu, kdy samotný neměl práci, je podle vyšetřovatelů poslal sobecky na dlažbu. „*Samostatný, vida. Tedy žádný malíř pokojů, ale samostatný podnikatel...Podnikatel a vykořisťovatel...Vyrůstal jste tedy v podnikatelské rodině a souhlasil jste s vykořisťovatelskými metodami svého otce.*“⁷⁹ V *Trestankyni* se objevují i pasáže z Instruktažní brožury z roku 1950. „*Smyslem výslechu musí být bezpodmínečné odhalení skutečně nepřátelské tváře vyslýchaného, té tváře, kterou dosud před veřejností skrýval.*“⁸⁰

⁷³ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 97.

⁷⁴ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 82.

⁷⁵ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 80.

⁷⁶ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 76.

⁷⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 71.

⁷⁸ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 41.

⁷⁹ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 61.

⁸⁰ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 285–288. Instruktažní brožura Výslech z r. 1950

Motáky nezvěstnému jsou výjimečné v zobrazení nehrdinskosti. Přestože vězeň výslech ustojí, není na sebe pyšný a podléhá kritické sebereflexi. „*Ten výslech jsem vydržel jedině proto, že jsem tyhle všechny důvody poznal, a ne ze statečnost, odolnosti a tvrdosti. Byl jsem parchant zsranej.*“⁸¹ Výslech měl svá pravidla, které vedly k předem určenému cíli. „*Vyslýchat 4 hodiny denně je jako vůbec nevyslýchat. Vyslýchat je třeba 10-12 hodin denně a dobu rozdělit tak, aby nebyla souvislá, aby vyšetřující orgán mohl načerpat nové síly k výslechu.*“⁸² Přestože fyzické tresty bývaly velmi kruté, mezi vězni panuje shoda, že psychický teror nesli hůře. „*A to nejhorší nebylo ponížení fyzické, ale duševní, to náhlé surové rozříštění veškeré dosavadní důstojnosti, kterou jsem měl, kterou jsem se domníval mít.*“⁸³

Proměna vzhledu je zmiňována pouze výjimečně, přestože je velice pravděpodobné, že k ní vzhledem k hrubým vyšetřovacím metodám došlo. Zubožený stav zmiňuje Jiří Stránský ve *Štěstí*. „*Mohlo mu být tak pětáctyřicet, možná padesát, možná taky ale míň, po vyšetřovací a soudní vazbě se věk na nikom nedal moc dobře určit.*“⁸⁴ Ostatní žánrově podobné knihy změnu vzhledu nezmiňují. Podobnou zmínku nacházíme jen v beletrii *Jen o rodinných záležitostech*. „*...byly to podivné vlasy, mrtvé a zaprášené. Sebral je na dlaň a zatajil dech. Některé byly úplně bílé. Těch 90 dní na něho dolehla víc než předešlých šestáctilet.*“⁸⁵ Trauma z vyšetřovací vazby zmiňuje i Jan Lukeš „*Rozsudek, byť jakkoli byl vysoký, je po všem prožitém utrpení ve vazbě vlastně vysvobozením a literárním námětem se nestávají předcházející výjevy lidské krutosti a ponížení, ale to, co následuje: obnovování vlastní integrity, setkávání se stejně postiženými, hledání nových vztahů...*“⁸⁶ Citace odpovídá nejen dílům Jiřího Stránského či Karla Pecky, na které je publikace zaměřená, ale odpovídá i většině analyzovaných děl v kontextu memoárů i knih na pomezí ego-dokumentu a beletrie. Naproti tomu beletrie *Jen o rodinných záležitostech* s vývojem příběhu pracuje odlišně. Hrůza vyšetřovací vazby je sice významným motivem, dále ale protagonista nerozvíjí nevěnuje vztahy k dalším vězňům a vývoj osobnosti je upozaděn ve prospěch dalších dějových linek.

⁸¹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 65.

⁸² ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 288.

⁸³ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 64.

⁸⁴ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 52.

⁸⁵ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 81.

⁸⁶ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 121

Žádná kniha s politickým vězněm jako protagonistou nevěnuje prostor soudu. Vzhledem k vydatnému upozornění na neprofesionalitu vyšetřujících, je překvapující, že se vůči soudcům obžalovaní ve svých vzpomínkách nevymezovali. Že o jejich objektivitě můžeme pochybovat, přitom dokládá odborná porota. „*Vzápětí došlo ke zřízení tzv. právnických škol pracujících, které po několikaměsíčním školení chrlily dělnické, ideologicky bezúhonné prokurátory a soudce.*“⁸⁷ Ve svých memoárech ho zachycuje jen Danica Valenová jako významnou chvíli, kdy mohla spatřit manžela. „*...posílali jsme si polibky, dokud neodešli. Těšili se, že budou mít slíbenou pětiminutovou návštěvu s rodinou, ale žalobce i to nakonec zamítl.*“⁸⁸ Naopak hojně je téma soudu zachyceno ve výpovědích narátorů v knize *Českoslovenští političtí vězni*, kde se každého na traumatickou zkušenost autoři cíleně dotazovali. „*A tak ten prokurátor nás znovu strašně očernil a žádal potvrzení soudu ve výši našich trestů, ale my jsme pořád věřili. Doktora Kruka si pamatuji jako dnes, takhle se mu třásl ruce, kapal z něj pot a byl úplně mimo. Ten člověk určitě dělal něco, co bylo proti jeho vůli. Třesoucím hlasem tam pronesl, že všechny tresty jsou schváleny Nejvyšším soudem.*“⁸⁹ Soud, který často probíhal tajně, je popisován obdobně ve všech sedmnácti vedených rozhovorech.

Nejenom, že odsouzení přišli i o desítky let života, vězení mělo nepříjemné důsledky i po jejich návratu. „*Při pozdějších amnestiích se ukázalo, že mnozí muklové se vraceli z vězení s mnohatisícovými dluhy.*“⁹⁰ Ty mohly vzniknout například pobytem na marodce nebo nemocnici. „*... ale také za všechny ostatní dny, kdy jsem nepracoval...měl jsem ministerstvu zaplatit 29 Kčs denně...Byla to pěkná paleta a ministerstvo mně milostivě povolilo splátky po 200 Kčs měsíčně...*“⁹¹ Skutečnosti si všimá i beletrie. „*Izolace byla dokonalá, Mrázek netušil, že proces proběhl bez něho, nebyl dostatečně zpracován, aby ho mohli předvést. a potom už ho k ničemu nepotřebovali... Náklady za stravu a nocleh se připisovaly k tíži na jeho osobní konto.*“⁹²

Po odsouzení a odsunutí do pracovního tábora nebo vězení ztrácel vězeň nárok na soukromí. „*...na táborech, kam se dostanete, bude vaše chování a jednání sledováni*

⁸⁷ HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949–1953*. Ostrava, 2014, s. 15.

⁸⁸ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 86.

⁸⁹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 90.

⁹⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 42.

⁹¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 75.

⁹² KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 162.

a zaznamenáváno do osobních papírů. Žádný váš krok nezůstane utajen, žádná věta, ba ani vaše myšleni.“⁹³ Pinerová uvádí, že během výkonu trestu museli vězni „navštěvovat ideologické přednášky, sledovat filmy s budovatelskou tematikou...“⁹⁴ Více informací můžeme nalézt ve vedených rozhovorech, kdy byly otázky narátorům pravidelně cíleně pokládány. „...třeba tzv. Hmusák... Ten noční směnu vzbudil třeba v jedenáct hodin večer na nástup na kulturák... a pak nás hodinu školil. Vždycky říkal: ‚Hmusáci, je to tak?‘ Ti v první řadě museli kývat hlavou.“⁹⁵ V dalších analyzovaných ego-dokumentech, autobiografické literatuře i beletrii se však navzdory našim očekáváním jedná o minoritní téma, které více rozvádí jen Dagmar Šimková a Karel Pecka.

2.3 Vězni funkcionáři a straníci

Komunističtí vězni jsou tematizováni ve většině literatury. Jejich vnímání je popisováno odlišně na základě osobnosti vypravěče. Nejčastěji je na ně však nahlíženo s opovržením. U mužů je vězňův původ tematizován ve větší míře než u žen. Padlý komunist má ve vězení ještě horší postavení než kolaboranti. „Oba retribučníci se tvářili spokojeně, protože tu na světlici bude někdo, kdo bude ještě prašivější než oni.“⁹⁶ V několika případech jsou sami narátoři komunisté odsouzení ve vykonstruovaných procesech. Jejich vnímání situace se vyznačuje specifickými rysy.

Přestože i stranické oběti vykonstruovaných procesů si byly vědomy své nevinny, láska ke straně mohla být silnější než k sobě samému. „Život bez strany nemá pro mě cenu. Všichni to věděli. Když mi řekli, že strana můj proces potřebuje, konečně to bylo východisko.“⁹⁷ Víra ve stranu je pro ně dlouho neotřesitelná. „Ráno mi Rudík řekl, že jednoho z nich poznal. Přece jen jsme asi v rukou STB. Byla to pro nás úleva – tehdy.“⁹⁸ Ambivalentní pocity jsou v pamětech Josefky Slánské podrobně zaznamenány. „Víte, že vás muž je zrádce?“ „Vím, že můj muž je nejlepší soudruh, jakého jsem kdy poznala.“⁹⁹ Proces manžela změnil chápání jejího světa. „Žila jsem v přesvědčení, že co ode mne žádá strana, je vždy správné a musím to bez odporu, ba i s nadšením provádět... A teď Stalin

⁹³ PECKA, Karel. Motáky nezvěstnému. Brno: Atlantis, 1990, s. 133.

⁹⁴ PINEROVÁ, Klára, Michal LOUČ a Kristýna BUŠKOVÁ. *Vězení jako zrcadlo společnosti*, Praha: UK, Karolinum, 2021, s. 433.

⁹⁵ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 201.

⁹⁶ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 66.

⁹⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 81.

⁹⁸ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 163.

⁹⁹ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 166.

a Gottwald...řikají, že Ruda je vlastizrádce, špión. Mé vnitřní přesvědčení se poprvé dostalo do rozporu s mým stranickým svědomím.“¹⁰⁰ Bolest jí způsobuje i ztráta oslovení soudružko. „Byla jsem členkou strany od dvacátého devátého roku, členkou Komsomolu od dvacátého sedmého. a najednou „paní“. To bolelo. Tehdy.“¹⁰¹ Tak rozsáhlá změna jejich života způsobí chaos. Uvěznění nerozumí světu, ve kterém se ocitli, pochybují o sobě „...zda já jsem nenormální a všechno kolem je normální, anebo já jsem normální, ale okolí a celé to prostředí je šílené?“¹⁰² Slánská se nikde nezmiňuje o působení svého manžela ve straně. Tato skutečnost není reflektována ani u Janovské, která byla taktéž ve straně aktivní. Hrůzné fungování moci popisuje Karlu Bartoškovi v rozhovoru Marie Švermová, která byla na začátku 50. let jedinou ženou ve vedení KSČ, a vzpomíná na popravu Milady Horákové. „Dodnes to těžce nesu a cítím spoluzodpovědnost za její smrt.“¹⁰³ i ona však straně a procesům bezmezně věřila. „Nepochybovala jsem o tom, k čemu se... sama přiznala. Jenom jsem byla udivena tím, kam až se dostala.“¹⁰⁴ Pochyby začala mít až když byla sama obviněna.¹⁰⁵ Angažovanost v dalších materiálech tematizuje pouze beletrie *Jen o rodinných záležitostech*. „Ještě v Praze párkrát psala kádrový posudek na lidi hlásící se k této službě...Napsala tehdy, že má kladný postoj k lidové demokratickému zřízení a doporučila ho, třebaže se jí dvakrát nelíbil.“¹⁰⁶

Při stranických čistkách nehrály roli ani osobní vztahy. „Vždyť Klema mě znak jako malou holku, s Dolanským jsem byla bližší než bratr a sestra...s Širokým jsme v době války žili delší čas v jednom bytě.“¹⁰⁷ Podobně se vyjadřuje i Josefa Slánská. „A čím víc jsem o tom přemýšlela, tím víc jsem byla přesvědčena, že o tom Klema neví.“¹⁰⁸ která tuto tematiku zpracovává ve svých memoárech nejhojněji. Po smrti manžela se i po mnoha letech setkává s ledovým odmítnutím bývalých přátel. „A to byl jediný vedoucí pracovník, který se mnou za celá ta léta – od roku 1951 a vlastně až dodnes do roku 1963 – osobně

¹⁰⁰ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 189.

¹⁰¹ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 166.

¹⁰² SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 173.

¹⁰³ BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha: Paseka, 2001, s. 55.

¹⁰⁴ BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha: Paseka, 2001, s. 56.

¹⁰⁵ V roce 1954 byla sama odsouzena ve vykonstruovaném procesu k doživotnímu vězení, ve kterém nakonec strávila pět let. Původně měla posloužit jako hlava celého spiknutí, její role ale později přešla na Rudolfa Slánského. (Český vězeň)

¹⁰⁶ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 22.

¹⁰⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 81.

¹⁰⁸ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 173.

mluvil. ¹⁰⁹ Vedení tábora dávalo dříve prominentní osoby mezi faráře. „... aby je kněží chránili před násilím po pomstě prahnoucích muků, obětí komunistického režimu.“¹¹⁰

Vězni, kteří mají zkušenost i s nacistickou perzekucí, tyto zkušenosti porovnávají. Rozdíl v chování je patrný již při zatýkání. „A proč bych se bránil? Proti komu? Vždyť ti, co pro mne přišli, nebyli Němci. Těm bych se byl bránil.“¹¹¹ Víra ve stranu tehdy posilovala jejich těžce zkoušené psychické i fyzické zdraví. „Když nás za okupace mučilo gestapo, byla naší největší silou víra ve stranu, v soudruhy, naše láska k nim. a bezbřehý pocit solidarity lidí venku s námi zavřenými.“¹¹² Objevuje se porovnání i se samotnou válečnou vřavou. „Smíříš se s tím, že tě dostanou, a pokaždé, když se vrátíš, bereš to jako odklad. Tady je to opačně, máš čím dál tím větší strach.“¹¹³

Ani jeden z autorů, který byl zároveň komunistou, nemluví o svém působení ve straně, a to ani v pozitivním, ani negativním smyslu. Zároveň svou přítomnost v ní ani neobhájí. „Funguje také jako psychologická ochrana...Nepříjemné události, jejichž evokace neumožňuje se postavit do role hrdiny ani do role oběti, upadají v zapomnění.“¹¹⁴

2.4 Vztahy mezi vězni

Uvěznění prožívají mimořádnou životní zkušenost během dynamického období historie. Vytrhnutí ze své všední každodennosti musí čelit životu, který jim řídí nepřítel. Někdy trpí samotou, jindy se musí vypořádat s kolektivem, do kterého byli vrženi.

Sociální skupiny, které ve věznicích vznikaly, podléhaly pravidlům. „Pro každou byl určen přesný čas, po který musela hlídat, nepamatují se, že by do naší cely vkročila noha strážného bez příslušného včasného varování hlídačky.“¹¹⁵ Ve skupině se přísně dodržovala pravidla. „...že tyto nepsané zákony soužití zajišťují i v nejsvízelnějších podmínkách téměř nemožné: respektování osobní svobody mezi jedinci, kteří zásadně

¹⁰⁹ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 213.

¹¹⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 66.

¹¹¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

¹¹² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 70.

¹¹³ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 118.

¹¹⁴ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političti vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 13.

¹¹⁵ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 55.

jsou navyklí vybočovat z řady.“¹¹⁶ Vězení spojuje lidi, kteří obvykle nejsou schopni se přizpůsobit společnosti nebo režimu.

V literatuře se pravidelně opakuje motiv skutečného projevení charakteru „ve vězení padají masky.“¹¹⁷ Podobně jako dozorcí i vězni podléhají moci a osobním zájmům. „Dej vězni nějakou funkci, a z ničeho se stane okamžitě něco.“¹¹⁸ Stojí za zmínku, že žádná kniha politické vězně přímo neadoruje. „Celkem vzato jsou v base či v koncentračním táboře stejní lidé jako venku. Jen jejich vlastnosti se ve vězení výrazněji projevují.“¹¹⁹

Vzorek společnosti nejpodrobněji popisuje Karel Pecka. „Jeden ze dvou baráků tábora je obsazen výhradně pátery... Ten barák je úplná univerzitní knihovna.“¹²⁰ Složení skupin sociálních vězňů často zasahovalo do nejvyšších pater společnosti. „Jsou tu nezlomní sedláci, je tu těžká galerka, z Němců vyšší důstojníci a politická reprezentace, kterou nezvěšeli a nesedí v izolaci v pevných.“¹²¹ Objevují se i familární popisy sociálních skupin. „Ve vězení jsme vytvářely takové rodinky...“¹²²

Skutečnost, že jsou političtí zavřeni spolu s kriminálními vězni, byla natolik problematická, že se jako téma prolíná všemi texty, kterými jsme se v práci zabývali. „Neboť my se nemůžeme smířit s tezí, která nás staví na roveň kriminálních zločinců.“¹²³ Ti nejenže často mívali nižší tresty, ale měli dokonce u dozorců výhodnější pozici. „Ty totiž měly v očích dozorců na rozdíl od státních žen naději na převýchovu.“¹²⁴ Politické se pro vedení věznice rovnalo slovu problematické. „V roce 1953 vzniklo na Áčku zvláštní oddělení pro ty nejnebezpečnější trestankyně, budou mu říkat Hrad. Nastěhovali jich tam šest desítek, mimo jiné Jiřinu Zábranovou, Fráňu Zemínovou, Vlastu Charvátovou, Rakšu....Ninu Svobodovou, Jiřinu Štěpničkovou - a taky Růženu. O rok později k nim přibude Dáša Šimková z Písku.“¹²⁵ Mezi jmenovanými je i několik žen, s jejichž osudy v tomto textu pracujeme. Když se političtí ocitli ve skupině dalších protistátních vězňů, oddechli si. „Tak jen dál, pánové,“ vital je srdečně, „a prostředí je tady vynikající

¹¹⁶ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 53.

¹¹⁷ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 5.

¹¹⁸ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 86.

¹¹⁹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 86.

¹²⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 306.

¹²¹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 306.

¹²² ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 333.

¹²³ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 260.

¹²⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 326.

¹²⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 326.

a společnost prvotřídní. Samí protistátní zločinci, nepřátelé dělnické třídy, špióni a diverzanti.“¹²⁶ Ještě komplikovanější bylo zacházení s faráři nebo řeholními sestrami. „Občas je rozdělovali mezi nás, ale také mezi vražedkyně, prostitutky a jiné kriminální živly. a pak je zase izolovali jako někoho, kdo trpí nakažlivou chorobou a ohrožuje okolí.“¹²⁷ Pro Josefa Ondoka bylo náročné přijmout, že jsou drženi zvláště nejen od lupičů, ale i násilníků, pedofilů a nekrofilů. „A přesto jsme byli my jako kněží drženi v izolaci od všech – i od takových kriminálních muklů, abychom je ideologicky „nenarušovali.“¹²⁸ Jako jediný ale uvádí vtipné příhody, kdy ho kriminální učil různým praktickým dovednostem. „Učil mmne... jak rozdělat oheň..., jak před bachaři něco ukrýt, jak pašovat věci a unikat filcuňku, jak konat různé protestní akce, simulovat...“¹²⁹ Jako jediný také popisuje tajné posílání vzkazů. „Jezdit koně v muklovštině znamenalo poslat po špagátu vězeňským oknem muklovi...“¹³⁰ Odborná literatura dokládá, že podobné vnímání kriminálních vězňů bylo velmi výjimečné.¹³¹ Mnoho pramenů také zachycuje změny v režimu tábora. „Na Nikolaji vzrostl počet politických z původní stovky zakrátko na polovinu, v současnosti dosáhli dvoutřetinové většiny a jejich převaha nadále stoupala.“¹³²

Ve čtyřech knihách mužských autorů je líčena podobná zkušenost a vzhledem k četnosti motivu se zjevně jedná o citlivou situaci. V díle *Z deníku vlastizrádce* je spojena s výrazným motivem soužití politických a kriminálních vězňů. „Dočetli jsme se, že Dr. Štefan Rais...prohlásil, že u nás není politických vězňů. Asi proto jsme byli pomíchaní se zloději, s kasaři, lupiči i s vrahy.“¹³³ V knize *Štěstí* se téma odehrává v rámci rozhovoru mezi postavami. „Chtěl jsem se jen zeptat, jestli jste to byl vy, který tam prohlásil, že v Československu političtí vězňové neexistují.“¹³⁴ Podobný případ je zachycena i v díle *Trestankyně*. „U nás přece žádní političtí vězni nejsou,“ rozčiloval se Široký.“¹³⁵ Božena Kuklová Jíšová jako jediná komentuje situaci politických vězňů a vězenkyň s humorem.

¹²⁶ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 59.

¹²⁷ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 98.

¹²⁸ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 109.

¹²⁹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 102.

¹³⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 1003.

¹³¹ Pinerová dále kromě Josefa Petra Ondoka uvádí ještě příklady Tomáše Čecha nebo Aloise Macka, kteří taktéž dokázali ocenit i některé dobré vlastnosti kriminálních vězňů, nebo dokonce solidarity. PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 148

¹³² PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 253.

¹³³ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 59–60.

¹³⁴ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 47.

¹³⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 339.

„...náčelník lágru Huňáček při jednom proslovu prohlásil, že u nás političtí vězni nejsou. Pro nás, které jsme v tu dobu již byly dlouhé roky zavřené za různou protistátní činnost, to byla velká legrace a druhý den jsme se jedna druhé ptaly: „Příznej se, za co ty vlastně sedíš?“ a žertem jsme si odpovídaly: „Já za zlodějnu – já za podvody – já za příživnictví. – a já? Já tady přece vůbec nejsem...“¹³⁶

Kritickou chvílí v životě vězně byl transport. „Transport, tato významná událost v životě vězně, postihoval všechny. Rozděloval party, zpřetrhával přátelské svazky, vytvářel nové podmínky.“¹³⁷ Nejvíce je reflektovaný v knize *Motáky nezvěstnému*, jejíž formu ovlivňují právě přesuny mezi jednotlivými tábory. Kniha pracovává stres vězně z možného přesunu a zachycuje i prosociální chování, kdy spoluvězni dají transportovanému na cestu balíček potravin. Hrdina Svob naneštěstí začíná svůj výkon trestu na přívětivějších táborech a postupně musí čelit horším podmínkám jako například na táboře Nikolaj. „Drsnější počasí, horší poměry, víc bezprávi pod samovládnými náčelníky a bachaři, žádná kontrola, žádné odvolání.“¹³⁸ Jako o nejhorším táboře hovoří bývalí muklové napříč literaturou o táboře L s pověstnou věží smrti, který měl velký význam pro export rudy do Ruska. „Sem byla svážena veškerá vytěžená uranová ruda v republice a zpracovávána pro transport do Ruska...pravidelně odjížděl téměř každý den jeden nákladní vlak s rudou.“¹³⁹ Během drcení rudy pracovali bez ochranných pomůcek a za velmi tvrdých podmínek. „bez jakékoli ochrany před intenzivním zářením v prostředí, kde se veškerá ruda koncentrovala. Proto byl také lágr oficiálně pokládán za trestní tábor, kam byli transportováni muklové za trest, například po svém pokusu o útěk...Vězeňský režim byl daleko přísnější a tvrdší než na všech ostatních lágrech.“¹⁴⁰ Jako příčinu svých zdravotních problémů označuje tzv. věž smrti i Josef Petr Ondok. „Přeložil mne totiž za trest na nejhorší a nejnebezpečnější pracoviště: do drobilky 2, kde se zpracovávala čistá smolincová ruda. To, že mám už léta potíže s poruchou imunitního systému, je trvalou památku na toto období mé práce v drobilce.“¹⁴¹ O přesunu problematických vězenkyň hovoří i Jarmila Janovská. „Za pár týdnů odjela Eliška s transportem asi čtyřiceti nepohodlných žen na galeje do Želiezovců.“¹⁴²

¹³⁶ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 6.

¹³⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 186.

¹³⁸ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 186.

¹³⁹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 38.

¹⁴⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 38.

¹⁴¹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 45.

¹⁴² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 148.

Sociální skupiny vězňů podléhaly častým změnám. „*Na Nikolaji vzrostl počet politických z původní stovky zakrátko na polovinu, v současnosti dosáhli dvoutřetinové většiny a jejich převaha nadále stoupala.*“¹⁴³ V případě, že je politický umístěn mezi kriminální vězně, nezapomene to zmínit. „...*byla jsem přeložena na uzavřený blok B mezi prostitutky a vražedkyně.*“¹⁴⁴

Společnost politických vězňů hodnotili vypravěči ve většině případů pozitivně. Přímou nenávist mezi nimi nepopisuje žádný druh literatury. I takové soužití v nezdravém prostředí však může přinášet problémy. O problémech mezi politickými vězenkyněmi otevřeněji hovoří pouze Dagmar Šimková. „*Vyplnil se nám dávný sen, jsme všechny politické na jedné dílně. a jdeme si strašlivě na nervy...ale jsme přelaskavé...přetrpělivé...Některé ujedou nervy, ale namísto zdravé hádky, která by ji ulevila, přeháníme se v něžnostech a ubožačka se donekonečna omlouvá...Pak někdo konečně vybuchne v bezmocném hněvu a nemluvíme na sebe mnoho hodin.*“¹⁴⁵

Prostředí vězení je velmi dynamické. Vězeň je svědkem sobeckého, ale i prosociálního chování. „*Viděl jsem sebevrahy. i mukly, který nasazovali život, aby zachránili zasypanýho estébáka – kurvu všech kurev. Viděl jsem na dálky kilometrů i let se sypat manželství. Viděl jsem šlapky, který na šachtách šoustaly s bachařema jenom proto, aby mohly muklům líp pašovat dopisy a žrádlo...Poznal jsem mukly, ke kterejm jsem na začátku svý basy div nemodlil, a za pět let bych do nich býval ani nekopl. Viděl jsem, co z lidí dovedla udělat vidina podmíněného propuštění...*“¹⁴⁶ Téma podepsání závazku nebo jiná spolupráce s režimem je důležitou součástí většiny knih. Přítomnost kamarádů, party, může vězně držet v hranicích morálky. „*Většina z nás, politických, nepodepsala socialistický závazek...Nepodepsali jsme vlastní a vnitřní kapitulaci...Snad také proto, že podpis znamenal odpis z řad těch, kteří drželi basu, ze společenství mužských, co za něco stali a uchovali si pojem o slušnosti.*“¹⁴⁷ Téma se v knize pravidelně opakuje. „*Čeho se bojím, je, abychom neztratili tvář a nepošpinili si ze slabosti ruce.*“¹⁴⁸ Pokušení se nevyhnuli ani duchovní „...*a tři muklové kněží, kteří neseděli za „politické“ delikty a zřejmě ve vězení podepsali spolupráci s StB, protože měli protekční zaměstnání, jak to*

¹⁴³ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 253.

¹⁴⁴ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 51.

¹⁴⁵ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 124.

¹⁴⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 209.

¹⁴⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 273.

¹⁴⁸ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 273.

v kriminále bývalo u bonzáků zvykem.“¹⁴⁹ U Karla Pecky můžeme sledovat vývoj zprvu až dogmatického postoje, který se po mnoha letech věznění vyvíjí. Protagonista je například ochoten se přidat na práci do režimní úderky se socialistickým závazkem, „... a přehlížel tázavý výraz v očích politických.“¹⁵⁰ Vnímání hranic muklovské morálky se mění i v rámci širší sociální skupiny vězňů. „Dnes už přestalo být hrdinstvím odmítnout podpis socialistického závazku a velitelství upustilo od sankcí, protože ani nezastrašovaly, ani nepřinášely užitek.“¹⁵¹ Přímé svědectví o selhání přátel nebo dokonce vlastní osoby se napříč literaturou nevyskytuje. Fenomén vysvětluje odborná literatura v souvislosti s tabuizováním nepříjemných témat. „Málokdy se dozvíme o okamžicích, kdy spolupráce mezi vězni nebyla tak růžová, kdy došlo k tomu, že ostatní záměrně nepomohli...“¹⁵²

2.5 Ženství

Vzpomínky žen vynikají svými psychologickými rozbory, analyzováním osobních vztahů a detailními popisy přítelkyň, případně zajímavých osobností.¹⁵³ Ženských výpovědí je řádově méně než mužských. Možný důvod uvádí Božena Kuklová Jíšová. „Nám, které tvoříme ženskou část muklů, je často vyčítáno, že jsme toho o sobě jen málo zveřejnily. Snad je to tím, že některé chvíle byly pro nás příliš ponižující, nebo nám proti různým statečným činům vězněných mužů ty naše připadají malicherné?“¹⁵⁴ V dílech mužských autorů jsme se však s výrazným činem nesetkali. Spolehlivou odpověď tak na otázku, proč vyšlo mnohonásobně více, nemáme. Jako pravděpodobnější se jeví první teze autorky. Je ale nutné brát v potaz, že i dělení se o jídlo, skrývání materiálů atd. je v prostředí vězení či tábora riskantní. Tento druh prosociálního chování lze však nalézt v knihách žen i mužů. Dagmar Šimková uvádí, že pro muže je nést ponížení a zajetí náročnější a sama upozorňuje na drobná ženská hrdinství. „... od dávnověku jim byly přisouzeny vlastnosti heroické, které je těžké prokazovat každý den. Jednorázová statečnost je snazší než každodenní stokrát nic, které umořilo osla.“¹⁵⁵ Navzdory vnímání skutků žen jako malichernějších, přináší Božena Kuklová Jíšová hned dva

¹⁴⁹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 106.

¹⁵⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 197.

¹⁵¹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 306.

¹⁵² PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 313.

¹⁵³ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 266.

¹⁵⁴ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 6.

¹⁵⁵ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 16.

nejobdivuhodnější příběhy. „Připravila čaj, do kterého nasypala uspávací prostředek, a nabídla jej dozorcům...Strážný tvrdě usnul a knězi se podařilo utéct...ona sama po tříapůlletém vězení zemřela na následky mučení ve věku třiceti devíti let.“¹⁵⁶ Seznamujeme se i s hrdinským činem Dagmar Šimkové, o kterém se sama ve své knize *Byly jsme tam taky* nezmiňuje. „...Dáša jako jediná jim odpověděla přímo do očí: „V případě propuštění budu pracovat dál proti vám za svobodu a demokracii...tím podepsala ortel na dalších šest let.“¹⁵⁷

Božena Kuklová Jíšová zároveň uvádí příklady chování, ve kterém se ženy od mužů odlišovaly. Jako příklad dává použití kusů ustríhnuté košile jako natáček na vlasy nebo zakoupení voňavky za jediné, těžce vydělané peníze. „Že je to směšné a typicky ženské? Jistě, ale byl to náš způsob, jak ty dlouhé roky vězení ve zdraví přežít.“¹⁵⁸ Podobně se vyjadřuje i Anna Václava Švecová, vězenkyně v letech 1952–1960. Dagmar Šimková „Možná, že se bude někomu zdát, že jsme se bránily proti zvlí a vládě zla „šustěním hedvábí. Byl to účinný způsob, jak si uchovat svou ženskou a lidskou důstojnost v tomto infernálním bahně.“¹⁵⁹

Protagonistky knih se setkávají s ponižováním, které je namířeno přímo vůči jejich ženství. Nejsilněji se s tímto traumatem setkáváme v románu *Trestankyně*. „Patřilo k chlapecké zábavě vyšetřovatelů a dozorců ty velezrádné zrůdy co nejvíce ponižít. Donutit je, aby se styděly za to, že jsou ženy.“¹⁶⁰ Opakuje se téma svlékání žen a špatné nebo až chybějící hygieny. „...nebo ji mutili, aby se před nimi svlékla do naha, to jí do smíchu moc nebylo. „Koukni na tu kurvu!“ ukazovali si na ni. „Taková špindira!“ - Právě menstruovala. „Jsem svině!“ musela po nich opakovat.“¹⁶¹ Kromě beletrie přináší výpověď o nelitostném jednání i kniha *Byly jsme tam taky*. „Ponižování ohyzdností patří mezi oblíbené hry referentů...Žena se musí stydět za své ženství, aby se stala bezpohlavní ohavou... „A jakpak, periodu máte v pořádku?“...Rudnu, cítím, jak mi slzy ponižení stékají po tvářích. „Co se červenáte?“ předstírají údiv referenti...„V socialistické společnosti se nestydíme za věci přirozené, to je buržoazní přežitek...Znovu a tentokrát už energicky je žádám, aby mne odvedli na záchod.“¹⁶² Dále dokládá, že u ponižování

¹⁵⁶ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 94–95.

¹⁵⁷ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 21.

¹⁵⁸ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 6.

¹⁵⁹ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 132.

¹⁶⁰ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 306.

¹⁶¹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 300.

¹⁶² ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 23.

chování dozorců nezůstávalo. „... *bijí lidi k smrti, kopají těhotné ženy, až potratí, rozbíjejí láhve o holenní kosti žen, vrazili obušek do vagíny Lence B., starou řeholnici Alžbětu bili přes genitálie...*“ Výše zmíněné sexuální násilí je jedinou zmínkou v rámci analyzované literatury. Znásilnění ani odkazování na něj není nikde popisováno. Jediné dostupné svědectví otevírá Karla Charvátová, znásilněna roku 1948 ve vyšetřovací vazbě, která dokonce otěhotní a dceru následně dá k adopci. „*Znásilnění se mně stalo hned týden poté, co jsem byla na StB vzata do vazby... Tak ze mě strhal ty kalhoty, a tady držel zbraň a říká: „Když se hnete, tak to do vás napálím.*“¹⁶³

Silné ženské téma se prolíná různými aspekty života vězenkyně, včetně praktických problémů. Zvýšený důraz na slovo pánský posiluje kontrast ženy ve světě, který je vůči ní hostilní. „*A pak ženské vyfasovaly sepranou pánskou košili... a k ní pánské spodky se zavazováním na tkaničku. V tom i spaly. Přes den si natahovaly ještě halenu a pánské kalhoty z režného plátna.*“¹⁶⁴ Obuv nebyla uzpůsobena jejich velikostem. „*Na nohou jim celý rok klapaly obří pantofle, o které věčně zakopávaly.*“¹⁶⁵ Ženy trpěly zejména nevhodným oblečením včetně absence podprsenky. „... *bolesti v zádech a úporné ekzémy a opruzeniny, co jim to pak způsobilo, patřily k nejhorším potížím vězenkyň v kriminále.*“¹⁶⁶ Dehumanizace byla prohlubována nejen uniformitou oděvu, ale i jeho poničením či zatřísněním. Vězenkyně někdy nosily oblečení pocházející z druhé světové války, dokonce přímo po vojácích wehrmachtu, což bylo traumatizující zvláště pro bojovnice proti nacismu.¹⁶⁷

Smutnou kapitolou v životě trestankyně byla ztráta dítěte, která se opakuje napříč literaturou, objevuje se i v díle s mužským protagonistou. „*Měli dvě děti, to malé měla s sebou na Pankráci, tam zemřelo a včera se Karel dozvěděl, že před třemi měsíci zemřelo i to druhé.*“¹⁶⁸ Beletrie tematizuje smrt dítěte nejpodrobněji z analyzovaných titulů, od prostého popisu vězení a prosté konstatování, „*Násobeno zimou, hladem, špinou, plísni, štěnicemi a krysy. Otročskou prací. Ponižováním a buzerací. Nesmyslnými nástupy a filcunkou. Odpíráním dopisů, balíčků a návštěv z domova. Rozpadem rodin. Smrtí dětí,*

¹⁶³ Zatčení, znásilnění ve vazbě, soud a dcera. <https://www.politictivezni.cz/cz/> [online]. [cit. 2023-06-21]. Dostupné z: <https://www.politictivezni.cz/cz/zatceni-znasilneni-ve-vazbe-soud-a-dcera.html>

¹⁶⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 303.

¹⁶⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 303.

¹⁶⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 303.

¹⁶⁷ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 271

¹⁶⁸ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 67.

kteře se v kriminále narodily. ¹⁶⁹ až ke konkrétním komentářům „*S dětmi je to vždycky šlamastyka! Buď to některá ženská potratí, nebo když se to malé narodí, za pár dní většinou zemře. a jak ty ženské pak vyvádějí... Copak si vážně myslí, že jim pro ty jejich parchanty budou ve vězení zřizovat jesle?*“¹⁷⁰ Potrat ze své osobní zkušenosti zmiňuje pouze Julie Hrušková v knize *Českoslovenští političtí vězni*. „*Byla jsem už ve třetím měsíci a potratila jsem. Nechali mě tři dni krvácet do úplného vysílení. Celé oddělení věznice se bouřilo a žádalo pro mě pomoc. Pomohl mi až jeden starý dozorce, který mě na své triko nechal převést do brněnské porodnice. Tam mi zachránili život, jenže plod už se zachránit nedal.*“¹⁷¹ Zprostředkovanou zkušenost s porodem přináší kniha „*Do konce života. Po porodu jí bylo dovoleno na den odejít i s dcerou Dagmarou domů, nicméně následující den byla opět přivezena do Ostravské věznice, což jejího snoubence dovedlo k nepřičetnosti a ve věznici si stěžoval. Heleně Buryanové bylo nakonec dovoleno si dítě ponechat, ale pouze půl roku.*“¹⁷² Podle Pinerové bylo takových smutných příběhů nespočet, v analyzovaných dílech se však jedná o okrajové téma.

Nejkonkrétnější popis mučení nalezneme v *Trestankyni*. „...*velitel policejního oddělení pankrácké věznice jménem Pešek. ...bil gumovým obuškem přes chodidla, kdy jsem nepočítala 100 ran...nechal přinést kbelík vody, chytil mne za vlasy a ponořoval hlavu do vody po celé své hodiny.*“¹⁷³ Takto týrali těhotnou Vlastu Charvátovou, která následně potratila a nebyla jí poskytnuta ani žádná zdravotní péče. Výjimečně konkrétní v rámci memoárů je zachycení brutálního zacházení s řeholní sestrou Zdeňkou Schelingovou v *Krásné němé paní*. „*Za její mlčení se jí pomstili tak, že z ní strhali šaty, svázali ji ruce a vytáhli ji provazem za hák ke stropu. Pak ji obstoupili tři muži a mlátili ji obuškem hlava nehlava, dokud neupadla do bezvědomí...Ponořovali jí hlavu do vody, až ztrácela dech, a pak ji mokrou hodili do cely na holou zem. Dá se předpokládat, že o všech způsobech mlčení sestra ani s Helenkou nikdy nepromluvila.*“¹⁷⁴ Krutost dozorců je vysvětlována dehumanizací odsouzených, kterou jsme se zabývali již výše. Podporovala ji také beztrestnost popisovaného chování. „*Tím, že celá společnost politické vězně vnímala jako*

¹⁶⁹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 299.

¹⁷⁰ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 315.

¹⁷¹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 46.

¹⁷² PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 268–269

¹⁷³ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 42.

¹⁷⁴ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná němá paní*. Praha: Arsca, 2007, s. 95.

„podlidi“, pachateli nehrozilo morální odsouzení společnosti, které by ho za normálních okolností nenávratně zdiskreditovalo.“¹⁷⁵

Zmínky o bití, sexuálním násilí, potratech či smrti dětí se objevují pouze minoritně. Jejich nízká četnost však nemusí odpovídat realitě. Více se tomuto fenoménu věnuje kniha *Českoslovenští političtí vězni*. „...mlčení ... narátorek však naznačuje, že naše narátorky se povídání o těch nejhorších zážitcích vyhýbají. Vyhýbání je jedním ze znaků nezpracovaného traumatu... Výzkumy jasně ukázaly, že zvláště ženy často mlčí o tom, že byly mučeny.“¹⁷⁶ Podrobně líčené hrůzy se objevují pouze výjimečně, navíc jsou popisovány stroze bez cíleného jitržení emocí. Stejně tak je tomu u mužů. „Nikde slovo autorského komentáře, jen úzkostlivá snaha zůstat strážlivý, nebudit emoce, spíše je raději tlumit a riskovat dojem necitelnosti, otrlosti, protože příliš mnoho citu znamená menší naději na přežití... a na to umírají i muži.“¹⁷⁷

Kdežto muži se o hygieně kromě tristních podmínek v korekcích skoro nezmiňují, všechny ženské autorky úroveň čistoty prostředí a sebe sama zabývají. „Ve všední dny nás brali na půlhodinové vycházky...Jednou za týden nás brali každou zvlášť do sprch.“¹⁷⁸ i tato činnost probíhala bez respektu. „Když nás jednou týdně vodili do koupelen a musely jsme už svlečené pochodovat po chodbách, mne i Gretu to hrozně uráželo.“¹⁷⁹ Miroslav Jirásek však ve svém díle jako jediný zaznamenal bídny stav hygieny ve stravování. „Chodí se mně špatně, ale jde to. Dnes zde byly otravy masem.“¹⁸⁰ V popisu komplikací ženy během menstruace je nejexplicitnější román *Trestankyně*. Ženy používaly místo vložek prostěradla, za což je následně čekal trest. „Po velké hladovce v roce 1954 se poměry zlepšily, ale jen nepatrně. Ženy vyfasují 4 (slovy čtyři) vložky na celý cyklus.“¹⁸¹ Ženy se obtížně vyrovnávaly i s nedůstojným vyprazdňováním, kdy strážný mohl vězenkyně sledovat špehýrkou na míse. „Kdo to neprožil, nepochopí, k jakým depresím to může vést, zejména u žen, je-li strážným muž.“¹⁸² Některé ženy si ani

¹⁷⁵ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 52.

¹⁷⁶ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 50.

¹⁷⁷ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 82

¹⁷⁸ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 68.

¹⁷⁹ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 40.

¹⁸⁰ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 32.

¹⁸¹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 306.

¹⁸² SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 171.

nemohly samy spláchnout. „*splachuje z chodby na požádání strážný. Ovšem jako ženy již odsouzené směly jsme si splachovat samy.*“¹⁸³

Knih *Do konce života* uvádí, že ženy: „*Daleko více prožívaly odloučenost od svých rodin a nemožnost dohlížet na výchovu svých dětí.*“¹⁸⁴ V dílech ženských autorek se však tato témata objevovala pouze minoritně, podobně jako u mužů.

3 Témata a motivy

Mezi nejčastější témata knih patří osobní příběhy, práce, jídlo, utrpení, nespravedlnost nebo absurdnost. Motivы rozhovorů vězňů není snadné určit, protože v knihách často nejsou obsahy hovorů mezi vězni zaznamenány. Z dostupných informací ale lze vypožorovat odlišnosti mezi ženskými a mužskými rozhovory. Častým tématem hovorů mezi vězni byl hlad, ženy a erotika nebo politická situace. Mezi vězenkyněmi pak příběhy, které ženy do této situace přivedly nebo různá trápení. Specifikem mezi odsouzenými komunistkami pak byla snaha o systematické získávání informací, které ve svém díle zachytila Jarmila Janovská v díle *Velikánky*.

Setkáváme se i s různými výjimečnostmi. Z literatury ale nelze soudit, zda se ojediněle popisované jevy i skutečně výjimečně stávaly. Ostatní autoři o tom buď nemuseli být zpraveni, nebo nepokládali za důležitou informaci sdělit. Podobně výjimečné jako informace o rozdělování funkcí ve vězení je i zaslání dopisu rodinným příslušníkům o nevhodném chování vězně. „*Chování Vašeho manžela se natolik změnilo, že není možné požívat výhod...Jsem prý krajně redakčního zaměření, působím na odsouzené k špatnému chování a k špatné pracovní morálce.*“¹⁸⁵ Karel Pecka a Josef Petr Ondok jako jediní popisují výrobu alkoholu. J. P. Ondok dokonce zmiňuje, že se jednalo o rozšířenou aktivitu. „*Jako chléb jsme používali běžné housky a víno jsme připravovali z hrozin, které se přes noc nechaly nakvasit v troše vody...Byla to metoda, kterou používali kněží ve všech věznicích.*“ Naprosto výjimečný je popis komunikace mezi vězni. „*Morseovka, v níž dva ubohý na zeď rychle za sebou představovaly čárku, stala*

¹⁸³ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 78.

¹⁸⁴ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 266.

¹⁸⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 38.

se sdělovacím prostředkem místo rozhlasu, televize a novin.“¹⁸⁶ Zdeněk Jirásek o morseovce píše ještě několikrát.

Na rozdíl od beletrizovaných vzpomínek jako je *Z deníku vlastizrádce* nebo *Byly jsme tam taky*, vsazuje beletrie *Trestankyně* a *Jen o rodinných záležitostech* příběh vykonstruovaného procesu do kontextu doby. „*Buldozer vjížděl do jabloňového sadu. Rozrostlý strom zapraskal a zlomil se... Zastavilo se tu pár lidí, četla jim ve tváři zřetelný nesouhlas. Nemohla vidět svůj obličej, bylo by ji překvapilo, jak se shodoval ve výraze s tvářemi těch, jež mlčky odsuzovala. Neboť bylo bez pochyb, že jesle jsou důležitější než soukromá zahrada.*“¹⁸⁷ Podobně výjimečná je zmínka o táborových peněžích v knize *Štěstí*.

Častým motivem v dílech mužských spisovatelů byl nejen hlad, ale naopak i sytost či dostatek nebo kvalita jídla. Téma nejvíce zpracovává dílo *Motáky nezvěstnému*. „*Jídlo se stalo prvořadým tématem života, všeho dění, hovorů.*“¹⁸⁸ Hlad je zde dokonce vnímán jako existenciální předpoklad pro chápání světa v souvislostech. „*Myslím si totiž, že člověk, který neví, co je hlad, ani nemůže být plně člověkem, připadá mi méněcenný.*“¹⁸⁹ Zaznamenává i zlepšení podmínek, kdy je například stále k dispozici chleba se solí.

Významné postavení mezi motivy v dílech mužských autorů zaujímaly ženy. „*Ženy se staly snem, ale tím, jak se násilím vláčel do špinavého a hrubého prostředí na zem, zhrubnul ten sen do podoby historek, které jsem většinou nesnášel.*“¹⁹⁰ Platonické prožívání se objevuje minoritně, ale za to dokládá výjimečnost setkání se ženou a snahou vytěžit z okamžiku co nejvíce pro bohatší vnitřní život. „*Zmizely a on s tím pak ležel v posteli a nutil tu patřičnou část mozku, aby si vybavila její tvář a aby ho přesvědčila, že byla krásná.*“¹⁹¹ O ženách se napříč díly hovoří spíše na sexuální úrovni. „*A vždycky se našla nějaká, která nebyla v zaměstnání, a Pepík ji hodil do okna cigarety a ona se pak za odměnu přišla postavit do okna, jak ji Pánbůh stvořil.*“¹⁹² V díle *Z deníku vlastizrádce* je zachyceno, že ženy pracující v dole své sexuální služby nabízely. Nejvíce je téma žen rozpracováno v knize *Štěstí*, která obsahuje ve dvou kapitolách romantické linky, které

¹⁸⁶ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 77.

¹⁸⁷ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 27.

¹⁸⁸ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 238.

¹⁸⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 234.

¹⁹⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 203.

¹⁹¹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 18.

¹⁹² STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 19.

líčí vztah mezi vězněm a vězenkyní a v druhém případě mezi vězněm a zaměstnankyní dolů. V obou případech je vztah fyzický, mezi vězněm a zaměstnankyní je líčen i pohlavní styk.

Nejkonkrétněji je samotná sexualita tematizovaná v *Motácích nezvěstnému*. Prožívání sexuálního pudu se mění v závislosti na psychickém stavu vězně i délce trestu. „*Láska, nu. Zpočátku jste onanoval, ale pokořovalo vás, že se nedokážete vyrovnat ani s chemickými procesy svého těla. Potom, když jste začal vrtat, stal se vaší milenkou stativ mašiny. To vibrování vzpěry mezi nohama vás jako by zbavovalo odpovědnosti, ejakulace přicházela lehce a skoro samovolně... Potom, v době velkého hladu i to odpadlo, samohana by odčerpávala příliš mnoho sil a pit vlastní semeno jste nezkusil, i když to stálo za úvahu.*“¹⁹³ Onanii vězňů zachycuje i Miroslav Jirásek. „*V zatáčce za vozíkem jsem spatřil vězně, jak onanuje. Dělal jsem, že ho nevidím.*“¹⁹⁴ Vězni si mezi sebou sdíleli rady, jak se se sexuální abstinencí vyrovnat. „*Jedno ti ale vřele doporučuju – pokud budeš zavřenej...vždycky se snaž myslet si, že od pasu dolů jsi mořská panna a jen nahoře, že jsi mužskej.*“¹⁹⁵ Ta mohla vyústit až v pohlavní nemohoucnost. „*S humorem jsme naslouchání strašení starousedlíků o ztrátě potence, která nás po čase čeká a dozajista nemine.*“¹⁹⁶ Byly doby, kdy muklové i přes velké riziko podnikali výpravy za ženami. „*Na každé straně brány stál voják vnitřní stráže se samopalem v pozoru, ale bez zájmu, byla to jen formalita, tady se nikdy nic nestalo...civilové neměli důvod snažit se dostat do tábora a ty doby, kdy se muklové pokoušeli dostat z tábora na šachty za nějakou ženskou, byly ta tam.*“¹⁹⁷

Jedinou ženou, která se k tématu sexu blíže vyjadřuje, je Dagmar Šimková. „*Přesumuly jsme se v zájmu přežití do dávných dob. Během let jsem málem začala věřit, že děti nosí čáp. Instinktivně jsme se vyhýbaly všemu, co mohlo náš život ještě více zkomplikovat.*“¹⁹⁸

O homosexuálních vztazích vězňů a vězenkyň se rovněž zmiňuje pouze Dagmar Šimková. „*Náhly vzestup lesbismu v ženských věznicích měl asi mnoho příčin, které jsme neznaly...*“¹⁹⁹ Šimková dále popisuje chování lesbických párů. „*sváděné panny se pýří*

¹⁹³ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 381.

¹⁹⁴ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 66.

¹⁹⁵ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 26.

¹⁹⁶ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 309.

¹⁹⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 101.

¹⁹⁸ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 104.

¹⁹⁹ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 106.

a odmítají a pochichávají... A tatčové zpívají milostné serenády... ²⁰⁰ Námluvy končí, když se partnerka zastávající v páru mužskou roli celé věznici pochlubí, že partnerku svedla. Lesbické vztahy byly oblíbené u všech věkových kategorií. *„líbají se v jídelně, na dílnách na dvoře, kam oko dohlédne. Nedá se jít na záchod...“* ²⁰¹ K dosažení cíle neváhaly použít i násilí. *„...znásilnily dcerku Olinku. Bránila se, ale celé tlupě se neubránila. U soudu svědčily kuplířky, že to chtěla. Teď se o ni tatčové perou, protože svým ostychem je žádoucnější.“* ²⁰² Konflikty mohly skončit i vraždou. *„Celá tlupa se na ni v noci vrhla, vyvlekly ji do umývárny a rozbily hlavu o betonové koryto, až vyhržel mozek. Za vraždu byly potrestány pěti dny korekce.“* ²⁰³ Je však možné, že vzestup homosexuality, který Šimová líčí, je důsledkem adaptace žen na život za mřížemi, který jim zničil naději na normální život. *„Mamči předstírají těhotenství. Vycpávají se a ráno zvracejí, kupují v kantýně panenky... Tatčové vyrábějí kočárky...“* ²⁰⁴

Skupiny vězňů se však neomezují pouze na vězně kriminální, retribuční a politické. *„Přivezli další transporty... všechny, kterých se velitelství v Pardubicích chtělo zbavit. Šílené, lesbičky, cikánky... Velitelky omdlévají při pohledu na první krev, přetáté žily, při prvních rvačkách.“* ²⁰⁵ Ačkoliv je téma rasy v knihách minoritní, pokud se objevuje, týká se skoro výhradně Romů. Jen v několika málo knihách jsou okrajově zmíněni Židé. *„Proti židům nikdo nic nemá,“ řekl nevrle, „ale vy jste Sionista.“* ²⁰⁶ Zatímco ve většině literatury jsou pouze zmíněni, jinde jsou líčeni jako nekontrolovatelný živel. *„To nebyly cikánky, to byla smršť. Vevalilo se jich do té malé místnosti asi 12 najednou...“* ²⁰⁷ Podobně o romských spoluvězenkyních mluví i Šimková, která se dokonce snažila naučit jejich jazyk. Josef Petr Ondok je zmiňoval pouze v souvislosti jejich odlišnou kulturou a vykonáváním krevní msty s pracovním výkonem. *„Jinak Romové pracovním nadšením neoplývali. Měli k práci značně kritický vztah.“* ²⁰⁸

²⁰⁰ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 110.

²⁰¹ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 110.

²⁰² ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 110.

²⁰³ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 102.

²⁰⁴ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 117.

²⁰⁵ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 124.

²⁰⁶ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 116.

²⁰⁷ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 23.

²⁰⁸ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 110.

3.1 Délky trestů

Neúměrné délky trestů mnohonásobně převyšovaly tresty kriminálních vězňů. „*To jste někoho zabil?*“ „*Ale kdepak. To už bych byl přeci dávno doma.*“²⁰⁹ Byly častým tématem hovorů během seznamování, a to zejména u mužů. Například Dagmar Šimková s uváděním trestných činů nepracuje. Největší hrozbou byl trest smrti nebo doživotí. Tresty okolo 20 let byly běžné. „*Máte děti?*“ „*Nejsem ženatý.*“ „*Tak vidíte... Jak už jste dlouho... jak dlouho tóóó... sedíte?*“ „*Za týden devět let.*“ „*A ještě mate sedět?*“ „*Šestnáct.*“ „*Tak vy taky patříte mezi ty, co si říkají, že jsou politický... To jsem si vlastně moh myslet. Podle těch let.*“ ... *dal si na pohrdání záležet.*“²¹⁰ Politickým vězněm se mohl stát i ten, kdo se snažil republice pomoci. „*Pozorovala, jak se ztrácejí soudní spisy kolaborantů, gardistů a jiných lidí s pochybnou minulostí, kteří stamuli po roce 45 na čelných místech.*“ Soudkyně, která na problematickou minulost funkcionářů upozornila skončila u sama u soudu. „*Nedala se, cítila jistotu ve svých znalostech zákonů, v jejichž sílu věřila.*“²¹¹ *Později byla odsouzena na doživotí. Brzy jsem pochopila, proč Gábina dostala tak velkou paletu. Moc věděla.*“²¹² Ostatní spoluvězni se mnohdy politických kvůli jejich délce trestu stranili, mysleli si, že spáchali zvlášť odporné zločiny. „*Kolik ti dali?*“ „*Dvacet pět roků.*“ „*Berta si ode mě štitivě odsedla.*“²¹³ V knize *Z deníku vlastizrádce* je zmíněno, že muži na věznicích hlomozem gratulovali k mírnému trestu. „*Patnáct roků, které jsem dostal, bylo tehdy mezi vězni na Pankráci považováno za výhru. Tresty smrti byly na denním pořádku a doživotí nebo 25 let bylo jako Houska na krámě.*“²¹⁴

3.2 Dozorci

Zatímco část textů popisuje dozorce jako vzorek společnosti, další líčí dozorce veskrze negativně. Většina ale literatury upozorňuje na mravní pokřivenost dozorců. „*Jmenoval se Němec, prý dřívější esenbák, který služebním revolverem zastřelil nevěrnou ženu.*“²¹⁵ Jindy je charakteristika dozorce hlubší. S vyšší funkcí a související vzrůstající mocí se odkrývá osobnost tím více. „*Jen perverzní člověk může mít radost ze své moci, ke které se dostal právě svým sklonem k perverzitě. Bezcharakternost a mstivost je málo. Na*

²⁰⁹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 157.

²¹⁰ STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 131.

²¹¹ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 87.

²¹² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 88.

²¹³ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 55.

²¹⁴ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 22.

²¹⁵ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 245.

rozsévání strachu a na ponižování musí být člověk perverzní. a když má v sobě taky ještě trochu inteligence jako vy, je z něj perverzní zloduch.“²¹⁶ Nejvíce se charakteristice vězňů věnuje Karel Pecka v knize *Motáky nezvěstnému*, většinou jsou mdlých mravů a pochybné minulosti. „Zámorsk bylo krásné jméno pro bachaře, tenhle ho dostal proto, že byl pro vzorné chování předčasně propuštěn z nápravného zařízení pro mladistvé v Zámorsku rovnou do řad bachařů. Čímž byl dost nebezpečný, protože dobře ovládal mentalitu.“²¹⁷ Zejména v díle *Motáky nezvěstnému* jsou popisovány obzvláště krutí dozorcí, kteří bez výčitek svědomí vraždí vězně pro zábavu.

Obraz strážných se v literatuře stereotypně opakuje. „Počkejte tady, rozkázal tónem, poznamenaný komplexem malých lidí.“²¹⁸ Nalézáme i potvrzení tezí z odborné literatury, která popisovala vývoj československého vězeňství. „Například tydlenc nástupy, to vymyslel von. Teda nevymyslel, ale přebral to od Němců a přidal k tomu ten český fortel.“²¹⁹ i mezi dozorcí se objevují lidé, kteří vězňům záměrně neškodí, „Tatik bachař dělal, jako kdyby nic neviděl...“²²⁰ nebo jsou dokonce ochotni pomoci. „A ty somár, obrátil se ke mně, „keď budeš mať hlad, tak príď ji mne, já viem, že si politický!“²²¹ Dobré skutky zpracovává i beletrie. „Dozorce, který ho po deseti dnech vyváděl z korekce, prvně porušil předpis. Netáhl ho ha rukáv, ale podpíral ho oběma rukama. Dovedl ho do cely, a přesto, že byl den, vysunul ze zdi postel. Porušil předpis potřetí a donesl vězni napít... „Já ho totiž znám...“²²²

Negativní zkušenosti však převažují a pohrdání se odráží i v beletrii. „Neměl školy, ale měl stopařský čich, nestal se kapitánem pro nic za nic.“²²³ Větší prostor věnovaný strážným je v Jen o rodinných záležitostech. Beletrie nezatížená vzpomínkami umožňuje nahlížet do světa více postav než ego dokumenty. „Mlčky odměřoval kroky a přikládal oko ke špehýrce. Lidé leželi v předepsané poloze, vypadali všichni stejně jako včelí larvy v buňkách. Oddělení neproniknutelnou stěnou jeden od druhého dozrávali tu k přiznání.“²²⁴ Životy dozorců se zabývá i kniha *Trestankyně*. Kniha tvoří i obraz

²¹⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 190.

²¹⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 71.

²¹⁸ PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968, s. 95.

²¹⁹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 51.

²²⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 29.

²²¹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 74.

²²² KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 121.

²²³ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 51.

²²⁴ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 38.

věznitelů. „Bývalý pokrývač a horník sotva se třemi mešťankami... Nejradaši by ty svině do jedné pověsil! ...Sám si ještě pamatuje, jak se kolikrát v hucu na střeše zpotil, než položil jedinou řádku tašek. Nebo jak chutná uhelný mour v dole a jaká je to dřina se sbíječkou. a panstvo si zatím jezdí do lázní... Proto taky hned po válce vstoupil do KSČ!“²²⁵ Jako jediná uvádí přechod dozorce na druhou stranu. „...Bohumil Milovice byl ze služeb ministerstva vnitra uvolněn k 31. 3. 1955. Hlavním důvodem byl intimní poměr, který udržoval s bývalou odsouzenou protistátní trestankyní MUDr. Janou Hanovou. Pod jejím vlivem začal zřejmě pochybovat o lidově demokratickém zřízení.“²²⁶ Svědectví o vyšetřovateli a vězenkyněmi pak promlouvá jediné Jarmila Janovská. „Blíže nerozváděla, jaké to vlastně mezi nimi bylo... Bobina nebyla jediná, v jejímž osudu sehrála roli jeho mužská přitažlivost.“²²⁷ Jedinou knihou prozrazující pomstu dozorcům je *Z deníku vlastizrádce*, kde vězni namočí svým trýznitelům do pití.

3.3 Korekce

Zvláště krutým místem ve vězení je korekce, kam bachaři vězně zavírali trest. Dny v korekci byly pro vězně natolik traumatizujícím zážitkem, že nechybí ani v jedné literatuře. „Stát se tam nedalo, jen v kleče a nosem přitisknutým k dírkám ve dveřích sát ten venkovský vzduch.“²²⁸ Oproti publikacím, které mají blíže k ego-dokumentům přináší beletrie podrobnosti a jako jediná zmiňuje *Trestankyně* nutnou nahotu. „Dovnitř do té temné betonové kobky bez oken a s dírou místo záchodu, musí jít nahá, i kdyby venku bylo minus dvacet. Není se čím přikrýt, není se kde umýt ani utřít, je bez vody... Třeba deset dní.“²²⁹ Polehčující okolností nebyl ani zdravotní stav vězně. „A pak tou mazlavou a ne zrovna voňavou tekutinou opatrně polívá Rakšiny splihlé, spleené vlasy, protože Rakša zase měla v díře horečku.“²³⁰ Z autobiografických děl zaznamenává mimořádnou zkušenost kniha *Z deníku vlastizrádce*, který se jako jediný zmiňuje o práci během trestu. „Bylo výsadou obyvatel korekce, že jednou týdně byli vyhnáni ven a nakládali na nákladní auto táborové odpadky. a tam jsme nacházeli noviny, obrázkové časopisy, často v nich byly zabalené cigarety, cukr, knedlíky, sem tam mrkev.“²³¹

²²⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 301.

²²⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 303.

²²⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 93.

²²⁸ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 42.

²²⁹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 307.

²³⁰ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 309.

²³¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 44.

O zkušenosti s krutým druhem trestu nemají navrátnější potřebu vypravovat ostatním. „*Kluci pro něho měli připravenou trachtaci, z které však mohl jen d'obrat, protože měl přiscvrklý žaludek. Nezdržovali ho ani zbytečnými řečmi – každý z nich už návrat z korekce zažil – a pomalu se vytratili, aby si mohl v klidu a s rozkoší vycucát své oblíbené kondenzované mléko.*“²³² Podobnou sounáležitost žen popisuje román *Trestankyně* „*Kůži má bílou po omrzlinách. Páchne, ale toho si její spoluvězeňkyně nevšímají. Po návratu z korekce na tom bývají stejně. Jedna nasbírá do hrnku vodu na splachování záchodu, druhá vyhrabe ze svých zásob drahocenný kousíček mýdla.*“²³³ Skutky, po nichž se odsouzení dočkali tvrdého kárného trestu, vykazovaly velkou variabilitu, důvod pro potrestání se našel vždy, když bylo potřeba. Setkáváme se ale i s opačným hodnocením situace. Paní Vlasta Jakubcová, jedna z narátorek, v této souvislosti vypověděla, že: „*To nebylo tak zlé. To jsme měly poloviční dávku jídla a neměly jsme slamník. Čili na podlaze se nedalo spát, byl to jenom beton.*“²³⁴ Objektivně náročné podmínky bývalá vězeňkyně zlehčuje, podobně komentovaly další skutečnosti i jiné narátorky.²³⁵ Přestože jsme se v námi analyzovaných dokumentech se s takto explicitním hodnocením již nesetkali, přivyknutí těžkým podmínkám ilustruje i zkušenost Karla Bartoška.²³⁶ „*Desátý den. Výborná nálada. Proč asi? Zvykl jsme si na komůrku a nemám v ní žádný pocit stísněnosti. Jim včera celý oběd, dnes také, chuť zvracet... je pryč.*“²³⁷ Autoři publikace jev uvádí do souvislosti s přirozenými důsledky mučení a strategií přežití. „*Takové přivyknutí nepříznivým podmínkám pomohlo našim vězeňkyním pobyt přežít bez trvalé újmy na jejich duševním zdraví.*“²³⁸ Domníváme se však, že výše zmíněné skutečnosti nelze generalizovat či je plně vztahovat na všechny zkušenosti, kterým byli lidé vystaveni po dlouhá léta vězení.²³⁹

²³² STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 198.

²³³ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 309.

²³⁴ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 51.

²³⁵ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009

²³⁶ Karel Bartošek byl ale vězněm až v 70. letech, a proto jeho vzpomínky dále neanalyzujeme a memoáry používáme z důvodu rozhovorů s politickými vězni z 50. let.

²³⁷ BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha: Paseka, 2001, s. 280

²³⁸ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 51.

²³⁹ Karel Pecka v rozhovoru s Karlem Bartoškem uvedl, že náročné situace v knize *Motáky nezvěstnému* naopak odlehčil, ve skutečnosti byly totiž ještě více traumatizující. Popisuje například cílené napadení psem, pálení prstů nebo bití na intimních partiích, které v knize nebylo zmíněno. Popisuje i lítost nad svou bezmocností a chováním vězňů, které označuje za nelidské.

3.4 Práce

Téma práce je nejvýraznějších v díle mužských autorů, kde si hlavní hrdinové odpykávají trest v pracovních táborech. Mezi takové patří knihy *Motáky nezvěstnému*, *Na co umírají muži*, *Šťestí* nebo *Z deníku vlastizrádce*. Nejpodrobněji a z různých úhlů pohledu líčí práci kniha *Motáky nezvěstnému*. „Viděl jsem univerzitně vzdělané lidi zvládat tvrdé normy a farát nahoru s manikúrovanýma rukama. Výjimkou mezi mužskými autory je Josef Palivec, který si odpykával trest v několika věznicích. Právě pracovní prostředí je vděčným tématem všech děl mužských autorů, na jejím pozadí se odehrává řada tragických i veselých příhod, na jejichž základě autoři popisují chod a řád táborů, svým přátelům na rozdíl od žen věnují násobně méně prostoru. „*Neznamená to však, že by neznali dokonale životní příběh svých spoluvězňů nebo jejich rodinné zázemí. Jejich vzpomínky jsou ovšem životním příběhem jednoho člověka (jich samotných), které nás seznamují s jeho vězeňskou anabází.*“²⁴⁰

V knihách mužských autorů je práce zatížena neúnosnou mírou požadovaného pracovního výkonu v nebezpečných podmínkách. „*Pohybujeme se neustále v prostředí nejvyšší koncentrace gama záření. Nikdo neví, jaká je přípustná míra ozáření...*“²⁴¹ Navíc pracovali bez ochranných pomůcek s důsledkem zdravotních problémů. „*Tělo mate, čoveče, jak Apolo, teď mi řekněte, jak je to možný, že takovýhle tělo má v sobě jen dva miliony sedumkrát sto tisíc červených krvinek. To mi nejde do hlavy.*“²⁴² Následkem těžké práce měl poškozené krvinky i Karel Pecka, který však zdravotní problém nezmínil.²⁴³ Práce byla nebezpečná zejména pro nováčky. „*To Milan propadl panice a strachu a se šílenýma očima mu hořící střelivo vytrhl...A nad hlavou a mezi rukama lítala smrt.*“²⁴⁴ Vězni v dolech často měnili pracovní pozice. „*...v uranových dolech jsem jako mukl byl vším možným: capařem, vrtmistrem, střelákem...*“²⁴⁵ Vězni kromě uranu dobývali i uhlí. Zkušenost z uhelných dolů popisuje dílo *Mohlo to být horší* Karla Hrubého.²⁴⁶

²⁴⁰ PINEROVÁ, Klára. Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 268.

²⁴¹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 298.

²⁴² STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťestí*. Praha: Argo, 2019, s. 130.

²⁴³ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995

²⁴⁴ STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťestí*. Praha: Argo, 2019, s. 128.

²⁴⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 72.

²⁴⁶ HRUBÝ, Karel. *Mohlo to být horší: usmířené vzpomínání na komunistický kriminál*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017. Svědectví o době a lidech. ISBN 978-80-7285-204-8.

Pokud se vězni nechovali podle požadavků, dostali návrh ještě jednu pracovní směnu nebo korekci. „*Ve skutečnosti je práce trestem, jako trest je pojímána a v rejstříku represí proti poddaným uplatňována.*“²⁴⁷ Pracovní činnost představuje problém i pro jejich svědomí, vnímají ji jako činnost poplatnou režimu. „*Není dobrovolné přijetí role, vytvořené a nabízené druhou, nepřátelskou stranou, v podstatě zradou role vlastní, nejvlastnější?*“²⁴⁸ Nejčastěji tento problém tematizují *Motáky nezvěstnému*. „*Objektivně vzato, budu systému, proti němuž vnitřně stojím, vyrábět užitečnější hodnoty než houf tluchubů, kteří se prošvejkovávají ke kariéře.*“²⁴⁹ Dolování pro ně představuje kolaboraci. „*...mokrát už jsme řekli, že podle tohodlenc pojetí kolaborujeme i my, protože dobejváme uran.*“²⁵⁰ Jindy však dokáží využít pracovní výkon i pro svůj prospěch. „*Štve je, že nejsem takovej pracant proto, abych jim ukázal, že jsem se už polepšil, ale proto, abych tím kryl svou nenapravitelnost. a tím že si z nich vlastně dělám srandu.*“²⁵¹

Výjimečně se však objevují i protikladné popisy. „*Měli taky značnou volnost pohybu, například po vnitřním okruhu věznice se mohli pohybovat pod různými záminkami téměř neomezeně.*“²⁵² Podobně si pochvalovaly venkovní práci i ženy. „*Mezi lidem věžeňským je takovéto zařazení považováno za nejvyšší trefu, neboť s sebou nese jen samé výhody. Jsi na čerstvém vzduchu, máš stálý přísun vitamínů, nikdo tě nebuzeruje... zkrátka práce v zahradě znamená pro vězně výhru v loterii.*“²⁵³ Na rozdíl od *Motáků nezvěstnému* zmiňuje kniha *Štěstí* v souvislosti s prací více pozitivních situací. „*A uran neznamenal nebezpečí radioaktivního záření, ale svobodu pohybu na skoro jednom čtvrtěčném kilometru po lágru.*“²⁵⁴ U žádné ženské autorky nebyla práce vnímána jako druh kolaborace.

Řeholní sestry někdy pracovat odmítaly i za cenu krutého trestu. „*Jako celek byly řeholní sestry ukázněné, v korekci se vyskytovaly často, ale většinou jen za odmítnutí nedělní práce.*“²⁵⁵ Z náboženských důvodů odmítala nedělní práci i Růžena Svobodová.²⁵⁶ Josefa

²⁴⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 295.

²⁴⁸ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 188.

²⁴⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 62.

²⁵⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 62.

²⁵¹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 119.

²⁵² STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 20.

²⁵³ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 24.

²⁵⁴ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 11.

²⁵⁵ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná němá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 99.

²⁵⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 319.

Slánská taktéž zmiňuje, že práci odmítla, dokonce uvádí, že jako politická pracovat nemusela.²⁵⁷ Jiné autorky však tuto informaci nezmiňovaly. Nejdetailněji režim práce popisuje román *Trestankyně*. „Skoro žádná z ženských nestihla splnit normu v běžné, osmihodinové pracovní směně. Pracovaly proto v mnohahodinových přesčasech nebo si braly práci na celý. a vedení věznice pak jejich výkon dávalo za příklad vězenkyním, které kvůli zdravotním důvodům nebo svým zásadám takhle pracovat odmítaly.“²⁵⁸

V ženských dílech se neobjevují ani promluvy dozorců, které měly motivovat odsouzené k pracovnímu výkonu jako u mužů. „Nezáleží na tom, proč/ za co tu jste, ale jak se tu budete chovat a pracovat.“²⁵⁹ Tzv. poctivou prací pro režim je možné splatit dluh společnosti. „Dělnická třída vás sice po právu odsoudila, ale...dává vám příležitost, abyste poctivou prací napravili zločiny, kterých jste se na ní dopustili.“²⁶⁰ Ani práce žen se však neobešla bez nebezpečí. Dagmar Šimková i Božena Kuklová Jišová popisují stejnou situaci, kdy jejich spoluvězenkyni těžce zranil žací stroj.

3.5 Odlišnění

Jedním z největších témat je odlišnění. Nejvýraznější je v díle *Z deníku vlastizrádce*, kde se objevuje nejčastěji. „Ale dívají se na mne jako na zvíře, jako na nebezpečné zvíře. Věřím tomu, co jim jiní napovídali.“²⁶¹ V okamžiku zatčení přestává být vězeň lidskou bytostí. „Od této chvíle nemáte jméno,“ říkal mu neúčastný hlas, „budete se hlásit pod číslem.“ Bylo to telefonní číslo a Mrázek se bal, že je okamžitě zapomeno.“²⁶² Nejvýraznější je v díle *Z deníku vlastizrádce*. „Myslíte, že ze šachty vytáhli člověka? Jen zlámání nářadí, které se odepíše. My všichni jsme jen nářadí, jsme metry dobytek, jsme koleje, procenta, vozy...Že milujeme, že máme nervy, srdce...Ne! Jste čísla!“²⁶³ Kromě humanity je tematizována i důstojnost, a to i v beletrii. „...univerzitní profesorka Vacková Růžena a tisíce dalších museli ze sebe v Ruzyni nebo na Pankráci co nejrychleji svléct civil. Svou lidskou důstojnost.“²⁶⁴ V *Z deníku vlastizrádce* se setkáváme s dehumanizací nejen vězňů, ale i vězňů. Osobité prožívání situace posilují i výrazové prostředky např. pomocí synekdochy. „Z malého okrouhlého okénka ve dveřích se na mne dívalo oko,

²⁵⁷

²⁵⁸ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 319.

²⁵⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 127.

²⁶⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 127.

²⁶¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 11.

²⁶² KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 31.

²⁶³ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 34.

²⁶⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 285.

*lidské oko, a přece jsem měl pocit, že to není oko člověka.*²⁶⁵ Podobně prostředí líčí i kniha *Motáky nezvěstnému*. „*A během toho neustálý pocit naslouchajících uší, číhající na chybu, na záminku k zásahu.*“²⁶⁶ Mimo běžné náznaky se objevuje i explicitnější pojmenování. „*Ale dívají se na mne jako na zvíře, jako na nebezpečné zvíře. Věří tomu, co jim jiní napovídali.*“²⁶⁷ Objevuje se i apel právě na lidskost. „*Mám přece doma ženu a dvě malé děti.*“²⁶⁸ V beletrii je tento motiv rozvíjen dále a v *Jen o rodinných záležitostech* mu musela čelit i rodina vězně. „*Dostanete zprávu poštou, občanko, do čtrnácti dnů.*“ *Nepoděkovala mu, měla pocit, že jí odpověděl stroj.*²⁶⁹

Odlidštění je podporováno i výběrovými jazykovými prostředky. Například v knihách Karla Pecky *Na co umírají muži a Motáky nezvěstnému* jsou pravidelně v souvislosti s dozorcí používány zvířecí motivy, nejčastěji různé zvířecí atributy, „*své typické ptačí pohyby hlavy.*“²⁷⁰ Výjimečně jsou tyto prostředky použité pro charakterizaci spoluvězně, méně často jsou používána i substantiva. „*Měl špičatý nos, pichlavé oči a výrazem tváře připomínal lasičku.*“²⁷¹

3.6 Podmínky vězení

Skutečně kruté zacházení s vězni nebylo výjimečné a mělo mnoho podob. Nejzazší hranice krutosti u ženských vězenkyň je spojena s neposkytnutím pomoci při porodu nebo potratu, který bývá spojen se surovými vyšetřovacími technikami. U mužů se kromě běžného bití objevuje i psychické týraní, kdy jim byly ukazovány mrtvolý spoluvězňů, často jejich přátel, pro výstrahu. „*...defilujeme kolem místa, kde na úvodem zbytku trávníku leží mrtvá těla...a stráže s automaty a se psy bedlivě dávají pozor, aby nikdo z nás nesmekl. Nesmí se promluvit ani slovo...není dovoleno setřít z oka slzu...*“²⁷² i tato zkušenost pochází z díla *Z deníku vlastizrádce*, ve které se pravidelně objevuje několik jinde nepopsaných situací, jako například striktní držení vězně mezi čtyřmi stěnami „*...k vyšetřováním metodám patřilo i to, že jsem celou tu dobu byl v kobce a nepustili mne ani minutu na dvůr, na vzduch. Celý rok!*“²⁷³ Jako jediný si také stěžuje na samotu

²⁶⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 10.

²⁶⁶ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 49.

²⁶⁷ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 11.

²⁶⁸ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

²⁶⁹ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 28.

²⁷⁰ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 235.

²⁷¹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 47.

²⁷² JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 38.

²⁷³ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

a zejména ticho. „*Nesmělo se ani promluvit, jen šilené ticho mne obklopovalo, strážě za dveřmi chodily v papučích, nebylo kam si sednout, jen holá podlaha, žádná židle, žádný stolek.*“²⁷⁴

Lidé ve vězení žijí pod přísnými, až absurdními pravidly. „*Odsouzeným bylo přísně zakázáno sednout si ve dne na slamníkové lůžko...*“²⁷⁵ Některá nařízení se navíc překrývají či přímo vylučují. „*...mají na vybranou, zač se nechají potrestat.*“²⁷⁶ Vězeň se musí naučit v režimu bezúhonně žít. „*Zkušeni lidé vědí, že v každém systému..., může žít snesitelně jen ten, kdo si dokáže osvojit předpisy a zákazy tak, aby jimi uměl proplouvat téměř bez šrámu, aby zkratka v kritických situacích porušil vždy ten nejpřínosnější.*“²⁷⁷ Časem se naučí problémům předcházet. „*Brzy jsem odkoukala cizí moudrosti a špinavé boty jsem si za podobných situací schovávala pod deku. Balila jsem je do novin, abych se od nich ve spánku neušpinila.*“²⁷⁸

Výše popsané podmínky vyvolávaly ve věznicích touhu se svým trýznitelům vzepřít. Ani jedna kniha však nepředkládá svědectví o organizované vzpouře velkého množství vězňů. Nejblíže se jí podobají společně držené hladovky, které ale jen výjimečně dosáhly požadovaného cíle. Příklad velkého vzdoru přináší pouze *Trestankyně*. „*V září roku 1955 se k protestní hladovce připojily stovky žen. Už věděly, jak nádherně chutná vzdor.*“²⁷⁹ Úvahy přemítající nad možnými scénáři, jak by se situace bývala mohla vyvinout kdyby...se vyskytují pouze okrajově. „*A jak je proti tomu zoufale sám, i když to třeba právě vypadalo, že na něho Zámorsk nestačí. Nestačil, ano, ale nikdo si neuvědomoval, že by nemusel stačit na nikoho, že šlo jen o to, překročit tu hranici strachu z korekce, ze ztráty kapesného, z nekonečných brigád, ze zamítnutí žádosti o podmíněné propuštění, ze zadržení dopisů.*“²⁸⁰

Knihy *Velikánky* staví revoltu vězňů do nového světla. „*Často jsem dumala, proč odnepaměti vydává policejní aparát spousty peněz, aby sám proti sobě organizoval odboj.*“²⁸¹ V ostatní literatuře nebyl ani náznak, že by vzpoury ve vězení vyvolával

²⁷⁴ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 9.

²⁷⁵ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 51.

²⁷⁶ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 52.

²⁷⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 52.

²⁷⁸ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 52.

²⁷⁹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 339.

²⁸⁰ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 73.

²⁸¹ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 66.

samotný režim. „*Gábina nebyla jediná, která mi potvrdila, že hladovka byla organizována a vedena s vědomím a souhlasem náčelnictva.*“²⁸² O to je zarážející, že nemilosrdné tresty čekaly všechny uvězněné ženy, a to i nemocné. „...*zákaz všech výhod pro celý tábor, což znamenalo: žádné návštěvy příbuzných, zákaz dopisování, zákaz veškeré kulturní činnosti, zabavení...lékařem doporučenými teplého prádla pro nemocné, zastavení řízení o podmíněčném propuštění...*“²⁸³ Poštováním vězňů proti sobě pak často vyvolávali tvrdou šikanu. „*Nenáviděla jsem nepřemýšlivou krutost davu.*“²⁸⁴ Přestože Janovská o tomto fenoménu informuje hojně, jiné knihy se o něm nezmiňují. Stejně tak mimořádně čteme u Jiráskova situaci, kdy by měl za dozorce vykonat vězeň špinavou práci. „*Tenkrát se mi také přiznal, že dostal od velitele tábora rozkaz zabít mě a hodit do nějakého opuštěného komína.*“²⁸⁵

V souvislosti se vzpurností můžeme sledovat odlišný projev u žen. „*Dávno však pochopily, že se dá vzdorovat i tím, že se každá z nich ráno pečlivě učeše.*“²⁸⁶ U muže se téma péče o sebe neobjevuje. Oběma pohlavím je však vlastní princip vytrvalého vzdoru, kdy setrvávají v určitém chování navzdory okolí. Vlastní chování a sebekontrola jsou totiž jedním z mála věcí, které mají ve své moci. Specificky se projevoval i u řádových sester, které vyžadovanou ukázněnost proměnily na ctnost. „*I ve vězení zachovávaly pravidla svého řádu včetně poslušnosti svým představeným. Ta kázeň a poslušnost byly vlastně jejich velkou zbraní, dávaly tím jasně najevo, kdo je jejich jediný nadřízený a jaký řád je pro ně směrodatnější než ten vězeňský.*“²⁸⁷ Dalším druhem vzdorování režimu bylo odmítání výhod nebo režimem nabízené amnestie. „*Jak zatvrzele odmítala požádat o amnestii, kterou jí režim v těch letech už přímo vmucoval, tak tentokrát pokorně prosila o dovození opustit vězení kvůli pohřbu.*“²⁸⁸ Postava Růženy Svobodové v románu odmítá přijímat tzv. laskavosti režimu. „*Vy jste mne zavřeli, vy mne zase musíte pustit.*“²⁸⁹

²⁸² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 99.

²⁸³ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 99.

²⁸⁴ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 102.

²⁸⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 60.

²⁸⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 309.

²⁸⁷ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 99.

²⁸⁸ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 345.

²⁸⁹ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 348.

3.7 Strategie přežití

Vězni si destruktivního vlivu uvěznění na psychiku člověka byli zjevně vědomi. „...*jak ty roky v kleci přežít se zdravým rozumem a také se ctí.*“²⁹⁰ Díla mužů i žen se shodují, že se člověk musí ve vězení zocelit. „*Cit, intelekt, to samo o sobě může být na závadu. To, co pomůže přežít, je tvrdost.*“²⁹¹ Díla žen však téma rozšiřují o konkrétní způsoby, jak ničujícím podmínkám odolávat, a jakým způsobem se v psychohygieně se navzájem inspirovat. „*Pobíhala po cele a chrlila ze sebe ty nejhorší nadávky... Když je všechny vyčerpala, uklidnila se a zas byla veselá. Tvrдила, že jako zkušená psychiatricka dobře ví, co dělá. Nic prý neškodí člověku tolik, jako neustálé sebeovládání. Doporučovala nám, abychom ji napodobovaly.*“²⁹² Ale zdá se, že každá vězenkyně se snažila najít pro sebe vhodný druh duševní činnosti. „*A tak zatímco Fanyinka háčkovala, Hanka vymýšlela anglická slovíčka, i my ostatní jsme se snažily najít únik z toho šedivého vězeňského života...*“²⁹³

V dílech mužských spisovatelů se pravidelně objevuje upínání k představě konce komunismu. „*Západní demokracie nedopustí, aby jeden člen společenství byl beztrestně znásilněn... Takže oč jde? O rok čekání, než to praskne.*“²⁹⁴

Věznění muži se předháněli v co nejpřesnějších odhadech, kdy se dostanou domů. Odlišný přístup lze sledovat v díle *Z deníku vlastizrádce*. „*Nikdy jsem nevěřil, že se brzy vrátím domů. Říkal jsem to i druhým, a proto mě považovali za hlupáka. Teprve teď mi dávají za pravdu. Dříve si mysleli, že za půl roku, nejdéle za rok se poměry změní.*“²⁹⁵

Jiná literatura nezmiňuje ani následující chování vedoucí k přípravě na budoucnost na svobodě. „*a proto se připravovali. Sestavovali programy, rozdělovali si funkce, dokonce ve vládě, obsadili i místo primátora, zakládali nové politické strany.*“²⁹⁶

Jedno z řad zklamání se dostavilo po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina. „*Přecitlivělé uši už slyšely svobodu tukat na dveře.*“²⁹⁷ Útěchu mnohým nepřinesla ani amnestie, „*Veliké naděje se, jako obvykle, nesplnily. Vyhlášená amnestie zklamala, dopadla příliš*

²⁹⁰ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 97.

²⁹¹ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 47.

²⁹² KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 79-80.

²⁹³ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 87.

²⁹⁴ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 56.

²⁹⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 25.

²⁹⁶ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 25.

²⁹⁷ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 245.

krotce.²⁹⁸ nebo tzv. maďarské události. „... po tzv. Maďarských událostech... se u všech vězňů začala projevovat v menší nebo větší míře deprese, neboť všichni do té doby věřili, „že to brzy praskne“. Po maďarských událostech začali mít pocit, že se na ně západní svobodný svět vykašlal a že mu na nich nezáleží.“²⁹⁹ Kněží se však k zázračné záchrance neupínali tak jako ostatní muklové. „My kněží jsme nepodléhali tomuto pocitu tak intenzivně jako ostatní, protože jsme pro své věznění měli další a hlubší motivaci.“³⁰⁰ Dokonce měli sílu být oporou. „Muklovský zvěřinec si dal za úkol obveselovat spolubratry, aby nepodlehli epidemii pesimismu, která se prudce šířila kriminály.“³⁰¹ Jistou podobnost můžeme sledovat i u žen. „nutné neztratit naději, a to i proti všem rozumným důvodům. Nikdy jsme nepřestaly věřit, že právě tento rok je poslední.“³⁰² Na rozdíl od mužů ale nejsou o tzv. prasknutí přesvědčené ani se na něj neupínají. Tato jediná zmínka v literatuře ženských autorek by však mohla naznačovat, že se nejednalo o rozšířený fenomén. Přestože smrt Stalina a později i Gottwalda konec perzekucí nepřinesla, jisté uvolnění přeci jen přišlo. „Z Palečka sadisty a tyrana se pomalu stával otec vězňů... Uvolnění přišlo vzhledem ke kritickému zdravotnímu stavu vězňů v hodině dvanácté... Vězni, kteří Palečka poznali... mu ale nikdy nevěřili.“³⁰³

Dalším druhem úniku z neutěšené reality mohla být umělecká činnost. „... jsem začala vyřezávat housličky, kytarky, harfičky a jiné miniaturní hudební nástroje.“³⁰⁴ Těmi pak Božena Kuklová Jíšová obdarovávala své přítelkyně nebo návštěvy. V další ženské ani mužské literatuře již není obdarovávání popsáno. Se zmínkou o dalších uměleckých aktivitách jsme se setkali ve většině děl. Výjimkou mezi ostatními je *Jen o rodinných záležitostech*. Náročné podmínky tvorby přibližuje ve svém díle nejvíce Miroslav Jiránek. „Papír byl u záchodové mísy a kousíček tužky jste našli buď ve slammíku, nebo na vycházce, nebo jste ho ukradli, když vám bylo povoleno sdělit novou adresu rodině.“³⁰⁵ Navíc neustále hrozila ztráta díla, které vznikalo kvůli těžkým podmínkám pomalu. „Psát za daných podmínek je těžké. Sešitek musím stále ukrývat. a pak: napiši kus věty – brigáda, napíšu větu – nástup, napiši odstavec – škodná nebo filcuňk.“³⁰⁶ Dále popisuje,

²⁹⁸ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 245.

²⁹⁹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 94.

³⁰⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 94.

³⁰¹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 94.

³⁰² KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 74.

³⁰³ ČAPEK, Miloslav. *O mužích, na které se zapomnělo*. Praha: Pragma, 2000, s. 181.

³⁰⁴ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 89.

³⁰⁵ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 75.

³⁰⁶ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 32.

že díla ukrýval například pomocí zasádrování. Zachycuje i pašování textů za hranice tábora. „*Svá vyprávění jsem psal do malých sešitků, které mi s velkým rizikem opatřoval, přinášel a domů posílal statečný Láďa Zajiček...*“³⁰⁷ Přestože za tuto činnost hrozily velké tresty, byla častá. „*všichni, kdo něco tvořili, ať už to byly básničky, či sebrané spisy, jak tomu říkal Vašek, nebo Tomovy partitury nebo Vinckova skripta – tihle všichni si vždycky našli způsob, jak své opusy dostat ven, tak, aby o tom opravdu nikdo nevěděl.*“³⁰⁸

Transport textů ve svém díle zachytil i Karel Pecka. „*Ted' tudy proudily vedle vyměňovaných potravin i sbírečky básní, což dokládalo, že nadešel už čas, kdy nejenom chlebem živ byl mukl.*“³⁰⁹ V této souvislosti Karel Pecka popisuje i skrývání básní v řitním otvoru. O Karlu Peckovi hovoří Josef Petr Ondok. „*...Byl tehdy velmi mladý s nosil mi své básně...za moc nestály a já mu je tehdy ani příliš nepochválil.*“³¹⁰ Ostře kritizoval i jeho pozdější tvorbu. „*Pokud měl Pecka nějaké literární úspěchy, přikládám to spíše tomu, že ve svých románech často využíval kriminální autobiografické momenty, což v oné době bylo pro čtenáře atraktivní a možná i módní. Jejich ideový obsah mi připadal poněkud povrchní.*“³¹¹ Navzdory kritickému hodnocení Josefem Petrem Ondokem se Karlu Peckovi ještě za zdmi věznice podaří napsat povídkovou knihu *Na co umírají muži*.³¹²

Psal i Jiří Stránský, kterého k tvorbě na Pankráci inspiroval Jan Zahradníček a později i František Křelina. Doporučují mu, aby psal a tříbil tak jazyk pro pozdější literární počiny. Jiří Stránský ještě v pracovním táboře napíše básnickou sbírku *Za plotem*.³¹³ Přítomnost básníka měla obyčejně na ostatní blahodárny efekt i podle Josefa Petra Ondoka. „*Na oddělení nežádoucích byl s námi i básník Václav Renč...Jeho verše pro nás byly pramenem nové a neutuchající, ale ohrožené důvěry opřené o jistoty víry. Učili jsme se je nazpaměť.*“³¹⁴ Setkání s významnými spisovateli však na rozdíl od dalších zkušeností do své tvorby nepromítl. Významný vliv na tvorbu měl jeho špatný zdravotní stav. Protagonista povídky *Játra* z knihy *Štěstí* si stejně jako on prochází život

³⁰⁷ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 8.

³⁰⁸ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 192.

³⁰⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 248.

³¹⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 65.

³¹¹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s.65.

³¹² LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995

³¹³ Jediná autorova sbírka poezie s verši z 50. let, byla poprvé vydána až roku 1999 v nakladatelství Hejkal.

³¹⁴ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 104.

ohrožujícím stavem, kdy se hladina jeho krvinek nachází pod smrtelnou hranicí.³¹⁵ Právě Stránského dílo *Šťěstí* je v trojici autorů Karla Pecky a Miroslava Jiráka nejodlehčenější, pracuje s humorem a popisované příběhy nekončí tragicky. Nepropadá hluboké depresi jako dílo Karla Pecky ani neklade důraz na popisy nejhorších situací, v jakých se může lidská bytost ocitnout, jako Miroslav Jiránek. O tom hovoří i Jan Lukeš. „*A přece je mezi literárním výrazem...podložených navíc i stejnými zážitky a stejnou inspirací tak zřetelný rozdíl, že ho Stránský měl v rozhovoru s Šrutem i sám komentovat: „... Já si ubírám na hrůzách, dovolil jsme si dokonce napsat postavu laskavého bachaře... To je ten můj sklon k romantizaci a idealizaci. Však mi to i Karel omlátil o hlavu.*“³¹⁶ Důraz na příjemné okamžiky v kontextu vězení se projevují v následující citaci. „*Najednou mu nějak nešlo si přesně vzpomenout, jak vlastně přišel o ty zuby, vzpomněl si, jaký to byl báječný pocit, když ho jednou přišli oholit a měli úplně novou žiletku.*“³¹⁷ Jan Lukeš se dokonce domnívá, že: „*...povídky Šťěstí jsou vskutku tak trochu štěstím bez pozadí, že přílišnou kumulací romantiky mužného vzdoru i lásky do jedné knihy vlastně Stránský její účinek oslabil, než posílil.*“³¹⁸

Únikem z beznaděje bylo psaní i pro ženy. Podle Boženy Kuklové Jíšové bylo psaní velmi rozšířené. „*Mohu bez nadsázky říct, že o psaní se pokoušela každá druhá z nás.*“³¹⁹ Přičemž se domníváme, že měla na mysli především sociální skupinu politických vězňů. Mimo jiné zmiňuje i příklad řeholní sestry, která se psaní věnovala. Přestože si byly politické vězenkyně s řádovými sestrami blízké, žily jiný vnitřní život. S nepochopením sledují, když se ptá představené, zda jim smí své básně ukázat. Představená nepovolí. „*...je snad psaní básní hřích? a je vůbec nutné, aby to své nadřizené říkala? Ale žádné přesvědčování ji nepohnulo k neposlušnosti.*“³²⁰ Frustraci ze zabaveného díla zažívaly i ženy. Prozaická díla byla z tohoto důvodu méně častá. „*zejména skládání básní, protože ty se daly naučit nazpaměť a nemohl nám je nikdo vyfilcnout.*“³²¹ Autorka později své básně vydala pod názvem *Verše psané za mříží*.³²² Podobně se básně učili nazpaměť i kněží, kteří je pak následně vynesli ven. „*Ty začaly svou další existenci v samizdatové*

³¹⁵ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995

³¹⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. in hLUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 117

³¹⁷ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 30.

³¹⁸ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály*. Praha: Český spisovatel, 1995, s. 123

³¹⁹ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 90.

³²⁰ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 100.

³²¹ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 42.

³²² KUKLOVÁ-JÍŠOVÁ, Božena. *Verše psané za mříží*. Ilustroval Evžen HOFFMANN. Praha: ARSCI, 1996. ISBN 80-901452-56.

činnosti venku...STB...se nikdy nepodařilo zjistit, jakou konkrétní cestou se dostaly ven. ³²³

Jiný typ úniku z reality a jistou formou seberealizace představovala neoficiální možnost vzdělávání. Nejpodrobněji formu tzv. vězeňské univerzity popisuje román *Trestankyně*. „*Venku je už tma, je dávno po večerce a ženské by měly spát...Místo toho poslouchají prošedivělou paní profesorku...A něco jim začíná docházet...jak se to tu dá přežít. Nějak tak to nejspíš vzniklo. Jednou se tomu bude říkat vězeňská univerzita.*“³²⁴ Činnost musela probíhat v utajení. „*Přednášky a semináře se konaly v noci na záchodě, na tmavých neosvětlených chodbách, v lepším případě v neděli venku na trávníku.*“³²⁵ Popisuje i vězeňskou univerzitu u mužů. „*A tak si tu dva pétépáci příštích hodinách...uspořádají odborný seminář o filozofii Tomáše Akvinského.*“³²⁶ Bohatý vnitřní život může pomoci vězni přečkat i těžký trest. „*...se Jozífkovi nastupuje do korekce docela spokojeně. Aspoň bude mít tři dny možnost si v klidu promyslet další přednášky. Vždyť ti kluci z Litoměřic se na něj doslova sesypali.*“³²⁷ Sociální izolace mnichů, kterou do jisté míry vnímali jako ponižující, měla i své výhody. „*Měli jsme možnost relativního soukromí pro své kněžské úkony: modlitby, mešní liturgii, diskuse a všechny jiné akce, které byly nedovolené a musely se dít skrytě.*“³²⁸ Podhoubí pro intelektuální činnost bylo přítomné přímo v táborech. „*a pod záminkou, že potřebuje papír na zakrytí oken, se prodral i do tiskárny, kde právě tiskli pro Jáchymov táborové peníze. a za zdivem poznal v tiskárnách spisovatele a básníky a bývalé nakladatele.*“³²⁹

Vězni vlastními silami vyřešili i omezený přístup ke knihám. „*Vedle táborové knihovny vznikly už dva tři knižní gangy pašující a kolportující knihy.*“³³⁰ S omezením se dokázali vyrovnat i kněží. „*Jako drahocenný poklad jsme z Mírova propašovali text Nového zákona rozdělený na části zašité do podrážky bačkor nebo schované do vydlabaných prostor mýdla...*“³³¹ U kněžích stojí za zmínku, že drobné o či větší podvůdky vedli dialog se svým svědomím. Nespokojenost nejčastěji ve svých dopisech vyjadřuje Josef Palivec,

³²³ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 104.

³²⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 325.

³²⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 328.

³²⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 277.

³²⁷ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 277.

³²⁸ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 39.

³²⁹ ŠTRÁNSKÝ, Jiří. Štěstí. Praha: Argo, 2019, s. 21.

³³⁰ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 371.

³³¹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 39.

zpočátku však o ně nestojí. „*Knihy nepotřebuju. Nečtu nic leda v sobě, a nestarej se, dočítám se tam ledačeho zajímavého.*“³³² Později ale touhu po knihách sděluje nejen pravidelně, ale i naléhavě. „... že jsem od nich odstaven, to pociťuji jako opravdovou pohromu.“³³³ Chybí mu také knihy z jeho oboru. „...*abych trochu přibíral a nepřestal růst.*“³³⁴ Obává se, že přijde o své schopnosti. „...*čtu, jak víš, rusky od svých sedmnácti let a nerad bych z toho vyšel.*“ Zajímavá je část, kde si Josef Palivec patrně ironicky stěžuje na stav dostupné literatury. „...*z nich se člověk podrobně poučí, jak se dnes na Rusi žije a buduje, ale o tom, jak se žije a buduje v Československu po únoru 1948, nevím téměř nic. Vždyť se mi od chvíle mého zatčení nedostaly do rukou denní noviny ani jiné časopisy... kde mám tedy nabrat vědomosti, abych se přeškolil?*“³³⁵ Na absenci denního tisku navíc v dopisech upozorňuje pravidelně. Karel Pecka ve svém díle zachytil i následné zlepšení poměrů, kdy na světnicích začal počet knih růst.

3.8 Spolupráce s režimem

Zvlášť stáli vězni, kteří spolupracovali s dozorci. Zatímco jimi někteří opovrhovali, jiní se snažili dostat do jejich přízně. Toto téma nejvíce popisují spisovatelky Jarmila Janovská a Dagmar Šimková. Přítomnost nepřátel i mezi odsouzenými nutí zvláště politické vězně k ostrážitosti. „*Z klidu Leopoldovské samoty mě náhle zahnali do houfu vytoužených lidských bytostí – a zároveň do ovzduší nabitého strachem z udavačů, zamořeného tudíž podezíravostí a přetvářkou na každém kroku.*“³³⁶ Tzv. fízlům plynuly z jejich funkce výhody. „*Zatímco vy jste rád, že vás nevyhodí od lopaty, kde vás hlídají... má váš přítel buď místo nenáročné a dobře placené, nebo zaměstnání se spoustou volného nikým nekontrolovaného času.*“³³⁷ Že k vyššímu životnímu standardu ve vězení mohou pomoci kamarádi, potvrzuje i Pecka. „*Jak to tak bývá, i v mizerných poměrech se mohl časem zabydlí, s pomocí kamarádů prokličkuje k nějakému lepšímu fleku, uhnízdí se v dolíku se zárukou sta procent a v rámci možnosti si* *zařídí*
co nejpříjemnější vegetační podmínky.“³³⁸

³³² PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 193.

³³³ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 200.

³³⁴ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 206.

³³⁵ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 213.

³³⁶ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 89.

³³⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 92.

³³⁸ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 271.

Janovská, která se spolupráci s režimem ve svém díle věnuje nejvíce, dále uvádí, že ve vězení spolupracovaly s režimem spíše ženy. „*Slyšela jsem desítky takových přiznání, byly to vesměs ženy*“³³⁹ Autorka však kromě Leopoldova navštívila autorka pouze ženské věznice. Tvrzení však podporuje skutečnost, že v knihách mužských autorů se toto téma nezmiňovalo. Sankce následovaly i za obyčejné donášení. „*Běda, kdyby se byla některá odvážila žalovat! Ta potom nesměla nic. Nesměla ani mluvit, natož sedět a odpočívat.*“³⁴⁰ Podle Janovské si STB mezi vězni zvláště nevybírala. „*Žila jsem se stovkami politických vězňů a neznám jediný případ, kdy by se Bezpečnost nepokoušela získat někoho ke spolupráci.*“³⁴¹ Zároveň však Janovská sama upozorňuje, že spolupráce s STB nemusí vždy signalizovat prvoplánovou mravní pokleslost vězně. „*Sloveso získat nemůže vystihnout celou škálu nátlaku informovaného, bezmocného, vyděšeného a do kouta zahnaného vězně.*“³⁴² Citace dokládá, že ne vždy bylo snadné lidi k tzv. donášení přemluvit. Janovská dále uvádí, jak mohla spolupráce vězně s STB vypadat. „*...a jen mi přiděloval úkoly. a ty byly čím dál špinavější. Hodili mě k někomu na celu a já se musela s dotyčnou skamarádit, vyzvídat na ní a chovat se tak, abych ji nervově co nejvíc drásala.*“³⁴³ Ve střehu ale nebyli pouze vězni, vybraných vězenkyň se báli i samotní strážníci a dozorkyně. „*Měla přímý kontakt s někým z ministerstva vnitra, který ji dával mimo jiné z úkol sledovat i naše vězňatele. Proto měla tak výsadní postavení.*“³⁴⁴

3.9 Útěk

Téma útěku se v daleko větší míře objevuje u mužských hrdinů, kteří na rozdíl od ženských vězenkyň zavřených na budovách měli k útěku daleko více možností. Jedinou protagonistkou, která se v analyzovaných knihách pokusila o útěk, byla Dagmar Šimková. Kromě ní zmiňuje téma útěku jen *Trestankyně*. „*V mžiku je obklopí na dvě desítky východoněmeckých policistů...Irenka dostane tři a půl roku navrch.*“³⁴⁵

Téma útěku je nejvýraznější u Karla Pecky v knize *Motáky nezvěstnému*. Objevuje se ale i v díle *Na co umírají muži*, které obsahuje povídku s výmluvným názvem *Útěk*. V díle jsou představeny pouze dvě strategie přežití, a to vydržet vše nebo utéci. Utéci však bylo

³³⁹ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 93.

³⁴⁰ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 55.

³⁴¹ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 93.

³⁴² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 93.

³⁴³ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 29.

³⁴⁴ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 49.

³⁴⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 301.

skoro nemožné. „*V noci byli na šikmý násep vypouštění policejní psi, kteří spolu s bachaři v pěti vyvýšených posedech...hlídali. Takže útěk vězně z Leopoldova byl vskutku husarským kouskem. Za mého pobytu se to podařilo dvěma mukulům, ale také došlo k surovým vraždám při jiném pokusu.*“³⁴⁶ i z Leopoldova, nejkřutější vězňice Československa, se podařilo 2. 1. 1952 uprchnout šestici vězňů.³⁴⁷ Opatření krutě dopadla i na psy. „*za trest zabaveny boudy a byli vydáni napospas nelitostným povětrnostním podmínkám během své noční hlídací služby.*“³⁴⁸ Útěk se málokdy zdařil. „*Stal se však obětí zrady. Když prosil v jedné slovenské rodině o nocleh, spoléhaje na údajné sympatie Slováků ke katiolickým kněžím, byl udán estébákům, zadržen a souzen. Při vyšetřování krutě mučen. Po odsouzení jakoby ztratil chuť žít a zanedlouho zemřel.*“³⁴⁹ Pro výstrahu nutí dozorcí vězně se dívat na mrtvé přátele.

3.10 Sebevražda

Sebevraždu zmíní skoro každé dílo, ale většinou vyhýbavě a jen náznakem. „*...těch tragických případů, které končily zhroucením, sebevraždou nebo podpisem spolupráce se Státní bezpečností.*“³⁵⁰ Nejexplicitněji popisuje suicidium kniha *Šťěstí* líčící smrt spoluvězně, která zdánlivě působí jako nehoda. „*Jen hromádka roztrhaného masa a přelámaných kostí. Bylo totiž divné, že v ostatních vyvrtných dírách střelivo ještě nebylo, ačkoliv se zapalovali, až když všechny díry byly naládované.*“³⁵¹ Téma zmiňuje i na začátku příběhu jako možnost z bezvýchodné situace. „*Co ho nejdříve ve vyšetřovací vazbě...a co potom těch šest měsíců v soudní vazbě neustále a tolikrát podivně lákavě nabízelo, že kdyby chtěl, může to klidně všechno skončit a nastane klid, pokoj.*“³⁵² Zato Karel Pecka vypovídá, že i přes neutěšené podmínky vězni volily jiné cesty, jak se se situací vyrovnat. „*A taky sebevražd se vyskytlo pořádku, i v těch situacích bez východiska.*“³⁵³ Že se nejednalo o častý, ale přesto vyskytující se jev potvrzuje i *Trestankyně*. „*To je ta chvíle, kdy si mnoha z nich řekla: konec. Tohle nevydržím. a některé to i udělaly.*“³⁵⁴ V beletrizovaném životopise Růženy Vackové se dokonce objevuje přímé nabádání k sebevraždě. „*Skoč!*“ *přivedl ji referent před okno do světlíku.*

³⁴⁶ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 68.

³⁴⁷ Tímto legendárním útekem se zabývá kniha *Útěk z Leopoldova* Jaroslava Rokolského.

³⁴⁸ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 68.

³⁴⁹ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 92.

³⁵⁰ KUKLOVÁ JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní*. Praha: Arsci, 2007, s. 79.

³⁵¹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 69.

³⁵² STRÁNSKÝ, Jiří. *Šťěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 10.

³⁵³ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 398.

³⁵⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 337.

„Bude to pořád lepší než to, co tě čeká!“³⁵⁵ Pokusů o sebevraždu mohlo být pravděpodobně více než dokonaných případů. Přestože si vězni chtěli ublížit, není snadné překonat pud sebezáchovy, nebo jim snahu někdo překazil. V knihách, kde se více projevuje osobnost a zkušenosti autora, se o sebevraždě mluví pouze v náznacích. Naopak v beletrii můžeme číst výčet konkrétních situací. „*Pokoušel se zahynout hlady, ale donutili ho ve svěrací kazajce přijmout sondou potravu, pokoušel se zaplést provaz ze spodků, sebrali mu je dřív, než je dokázal rozpárat. Podařilo se mu rozbít brýle a proříznout si zlomkem skla tepnu. Zašili mu ji dřív, než měl kdy čas vykrvácet.*“³⁵⁶ V díle Jen o rodinných záležitostech se k sebevraždě uchýlí i manželka vězně. „...já jsem si pustila plyn, ale obešel komínem ven, jak se to předtím rozpálilo... Mně fyzika nikdy nešla, já se bez tebe ani otrávit neumím.“³⁵⁷

3.11 Rodina

Přestože většina knih téma rodiny v různé míře alespoň zmiňuje, o skutečný vhléd do rodinného života zatčeného nebo odsouzeného přicházíme, neboť většinu protagonistů tvoří sami političtí vězni.

Například domovní prohlídka, nedílná součást zatčení, byla v materiálech zmíněna pouze dvakrát. Jak mohla standardní prohlídka vypadat, můžeme sledovat ve vzpomínkách Danici Valenové. „*Běžel mi mráz po zádech...Na požádání mi ukázali legitimace, jména zakryli...Na otázku, zda mi manžel něco vzkazuje, mi ten se sádrou na ruce odpověděl, že je požádal, aby se ke mně chovali vlídně, že jsem těhotná.*“³⁵⁸ V knize Jen o rodinných záležitostech kromě nepříjemné prohlídky, „*Před jejím očima se vršily na stole předměty ze všech zásuvek a skrýší...A teď se tu mládenci s legitimacemi zřejmě snažili dopátrat smyslu krámů, jež už smyslu dávno pozbyly.*“³⁵⁹ bojuje postava s ambivalentními pocity manželky nevinného muže a zároveň věrné komunistky. „*Bylo nesnesitelné, že v sobě nedokázala potlačit odpor k těmto slušným lidem, kteří zřejmě nedělali nic než svou povinnost.*“³⁶⁰

³⁵⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 300.

³⁵⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 163.

³⁵⁷ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 172.

³⁵⁸ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 66.

³⁵⁹ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 22.

³⁶⁰ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 22.

Spolu se zatčením rodinného příslušníka přichází i společenské stigma, nejvíce téma zpracovává beletrie. „*Teprve o něco později si uvědomila, že se prostory před ní vylidňují, jako by držela v ruce zvoneček malomocných.*“³⁶¹ V autentických zápiscích zachytila tuto zkušenost i Danica Valenová. „*Po zatčení si k nám skoro nikdo netroufal přijít. Tajná policie legitimovala každého.*“³⁶² Osamocení potká i postavu Milu v *Jen o rodinných záležitostech*. „*Ted, když soudruhy nejvíce potřebuje, obracejí se k ní zády. Kdyby ji aspoň odsoudili s rozhořčením a se zlobou. Všecko by bylo lepší než vražedná lhostejnost.*“³⁶³ Zároveň se ale člověku stíženému státní mocí začnou otevírat lidé, kteří dosud s manželkou funkcionáře nenavazovali vztahy. „*Za koho ji považovala susedka, která se jí dnes svěřila, že jeden gauner na národním výboru brání jejímu chlapci ve studiu. Za koho ji měl zelinář, když jí ráno vyprávěl protistátní vtip a pak jí nabídl zpod pultu kvěťák...kým se přes noc stala, že se lidé před ní náhle otevírali.*“³⁶⁴ Po zatčení blízké osoby se rodina oběti režimu ocitá v jakémisi vzduchoprázdnu, nikdo jí nepomůže. „*Já sama neznám nikoho, kdo by mi pomohl. Honza je už měsíc pryč, dostala jsem dopis, že byl zatčen pro podezření z protistátní činnosti. Já tomu vůbec nerozumím a nemám se s kým poradit.*“³⁶⁵ Tyto pocity zaznamenala ve svém deníku i Danica Valenová. „*Tolikrát už jsem byla na policii, aby mi řekli, kde František je, ale pokaždé marně...Na Pankráci mi řekl jeden policajt v uniformě, když už jsem tam byla podruhé, ať jdu domů a čekám, protože jestli ho sebrala STB, je všechno podnikání nadarmo.*“³⁶⁶

V knize *Jen o rodinných záležitostech* je poprvé tematizována ztráty smyslu života po vyloučení ze strany. „*Já už nemůžu žít, Petře, nemůžu. Mně dnes vzali legitimaci.*“⁷⁰ Toto vnímání je navíc umocňováno reakcí okolí. „*Pohlédl jí do očí. Zalekla se jeho soucitného výrazu, který jí odpisoval ze seznamu živých.*“⁷¹

Samotného vězně tak netíží pouze vlastní neštěstí, ale i nesnáze rodiny. „*Sakra, kdyby jenom potrestali mne samotného, ale proč to násobí tím, že zametou šmahem všechno kolem? Když se kácí les, lítají třísky, v tom je odpověď. Kácejí rozjaření vítězstvím, v ruce*

³⁶¹ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 29.

³⁶² VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 68.

³⁶³ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 106.

³⁶⁴ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 54.

³⁶⁵ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 27.

³⁶⁶ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 69.

drží sekyry a třísky jsou ti druzí. ³⁶⁷ Rodina sice žije tzv. na svobodě, ale ve skutečnosti jí život bez těžkostí skončil. „*Sám jsi byl na samotce nebo v korekci... Jenže ta moje ženská byla sama pořád... Navíc skoro s jistotou, že to je na moc dlouho. Ne-li na pořád. V okamžiku, kdy se rozhodla, že si mě ze svýho života nechce a nemůže vyříznout, se vlastně taky odsoudila.*“ ³⁶⁸ V knize *Motáky nezvěstnému* jsou zmíněny i konkrétní osudy. Kromě otce, který byl vyloučen z armády, byla potrestána i sestra protagonisty Svoby „Jana nikam do školy nechodí už od prázdnin. Nepustili ji do čtvrtého ročníku... dali ji na pilu, skládá tam prkna.“ ³⁶⁹ Poklonu manželce ve svých dopisech skládá i Josef Palivec. „*Tolik jsi zkusila, tolik jsi byla zraňována, kdykoli na to pomyslím, je mi smutně.*“ ³⁷⁰ Zároveň ale zdůrazňuje, že je potřeba si uchovat duševní zdraví. „*Chválím si, že jsi statečná, srdnatá. Víš z dřívějšíka, co jsou zlé časy a že nic není škodlivějšího než ovzduší nějakého sebelitování.*“ ³⁷¹

Milovaná rodina byla pro vězně citlivým místem, kterého vyšetřovatelé využívali. „*Záleží na vás, budete-li moci péct Rudíkovi k narozeninám bábovku.*“ ³⁷² Během výslechu Josefý Slánské se vyšetřovatelé neštítí proti ní využít ztrátu dcery Niny, kterou ukradla neznámá žena v Rusku. Vzhledem k omezeným návštěvám a dlouhým letům vězení přestává být odsouzený součástí rodiny. „*Urbane, hněte sebou, copak nepoznáváte vlastní děcko?*“ „*Helenko, bože Helenko!*“ a vězeň, kterému nebylo dovoleno několik roků vidět svou rodinu, *vrhl se se slzami k dítěti.*“ ³⁷³

Jen o rodinných záležitostech zpracovává epizodu o šikaně, které byly vystaveny děti. dětí. „*Tady je, žáci, vidíte!*“ *postavil je na hanbu ředitel školy... „Tohle jsou děti našich třídních nepřátel,“ hřímal. „Odporných, proradných zrádců, kteří v žoldu světového imperialismu připravovali další světovou válku.*“ ³⁷⁴ Tento příklad nechává autorka vyplynout do tragického konce. „*Našli je pod náspem trati. Právě jela jedenáctá od Chuchle, šli jí prý naproti...*“ ³⁷⁵ Ego dokumenty sice šikanu nezmiňují, ale Dagmar Šimková také zachycuje tragický příběh dětí. „*Stály jsme ve zděšeném tichu, když přišla*

³⁶⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 32-33.

³⁶⁸ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 204.

³⁶⁹ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 118.

³⁷⁰ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 203.

³⁷¹ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 195.

³⁷² SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 169–170.

³⁷³ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 30.

³⁷⁴ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 312.

³⁷⁵ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 315.

*zpráva, že Miladina patnáctiletá a třináctiletá holčička spáchaly sebevraždu.*³⁷⁶ Nejvíce z beletrizovaných vzpomínek se osudu rodiny věnuje kniha *Motáky nezvěstnému*. „...sestra ne, ta se bude vdávat, snad tak aspoň unikne pilám a zámečnickým učilištím...Máma pomáhá prodávat a myje dlaždicové podlahy v papírnictví, táta dělá jako pomocný dělník. Zametli s nimi soudruzi tvrdě, třídě a bez sentimentu.”³⁷⁷

Díla *Jen o rodinných záležitostech* a *Trestankyně* téma rodiny rozvíjí dále, než díla mající blíže k memoárové literatuře a dávají nahlédnout do osamocenému osudu dítěte ve funkcionářské rodině. „*Vždycky byla sama, vždycky přicházela do studeného neuklizeného bytu, obrovská si se strachem jídlo na porouchaném vařiči, pouštěla si rádio, aby zahнала tíseň. Nikdy na ni neměli čas, věčně tahali do bytu cizí, protivné lidi, bavili se o válce, o revoluci a o koncentracích... Večer odcházeli na schůze.*”³⁷⁸ Děti měly dle těchto děl smutné dětství, trpěly nedostatkem pozornosti rodičů a následně o ně z důvodu vykonstruovaných procesů přicházely úplně.

3.12 Kontakt s vnějším světem

V této kapitole práce nejvíce čerpá z dopisů Josefa Palivce, z kterých získáváme řadu informací o vězeňské rutině a dalších informací z vězeňského prostředí.

Vedení tábora zasahovala do frekvence dopisů i jejich obsahu. Některé dopisy byly cenzurou zadrženy. „*Když jsem o tom byl uvědomován, bylo mi zároveň sděleno, že také tvůj dopis... byl cenzurou zadržen pro závadný obsah.*”³⁷⁹ O cenzuře Palivec dále psal jako o běžné praxi i proto, aby byla psaní pro manželku přehledná. „*Počáteční odstavec byl na cenzuře odstrížen až k následovnému odstavci, který se začíná slovy...*”³⁸⁰ Věznice navíc nevytvářela pro psaní vhodné podmínky. „*Odpustíte, že to, co píše je nadržáno. Většinou mohu psát jen potmě. Na napsaná písmena není vidět.*”³⁸¹ a se svými blízkými si nemohli vězni psát bez omezení. „...*a pak už jen naději, že nám pár korun dojde z domu, až nám povolí napsat.*”³⁸²

³⁷⁶ ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. Praha: Monika Vadasová Elšíková, 2003, s. 87.

³⁷⁷ PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 303–304.

³⁷⁸ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 79.

³⁷⁹ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 235.

³⁸⁰ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 206.

³⁸¹ JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990, s. 33.

³⁸² JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 78.

Leckdy touha po kontaktu s rodinou sloužila vyšetřovatelům jako prostředek k vydírání. Kromě vzpomínek je tato skutečnost zachycena i v beletrii, opět velmi konkrétně. „... *chtěl jsem vás dneska jen seznámit s vašimi referenty. Budou se k vám chovat podle toho, jak jim vyjdete vstříc, to je vám jasné, ne? Vaše jídlo, vaše vycházky, vaše dopisy, peníze, knížky, to závisí na nich.*“³⁸³ V dopisech Josefa Palivce můžeme sledovat i čtyřměsíční proluku. „*Miláčku, nemohl jsem ti napsat dříve, poněvadž jsem ti podle předpisů směl v době soudní vazby poslat jen jedno psaní.*“³⁸⁴ Jiná pravidla platila pro vězně, jiná pro rodinu. „*Kdežto já ti smím psát jenom jednou měsíčně, ty můžeš psát třeba dvakrát., podle naléhavosti, ale souhlasím, abys toho nezneužívala.*“³⁸⁵ Setkáváme se i s nesmyslnými pravidly, které mají za účel zbytečné trýznění vězně. „*Vždyť jsem nesměl pohlédnout ani na fotografii vnučky, kterou jsi mi za mříží ukazovala. Tentokrát jsou fotografie povoleny.*“³⁸⁶ Může být překvapující, že Josef Palivec upřednostňoval relevantní obsah dopisů před jejich množstvím. Zatímco v jiné situaci je tato priorita pochopitelná, u vězně bychom mohli předpokládat, že se bude těšit z jakéhokoli kontaktu se světem za zdmi žaláře. „*A později, až nastřádáš, co je nového, napíšou psaní...Psát jen proto, aby se psalo, nemá smyslu.*“³⁸⁷ Tato preference by mohla souviset i s profesí spisovatele, téma však zmiňuje i Jan Zahradníček, podle jehož textu se zdá, že se problém týkal většího množství vězňů. „*Mnozí si stěžují, že nemají o čem psát, nic nového se s nimi neděje, nic zajímavého neviděli a neslyšeli, o čem tedy pořád psát.*“³⁸⁸ Další bariérou mohla být autocenzura, která měla za cíl ochránit milovaného člověka. „*A na druhé straně záleželo na pisatelích doma, co vám sdělili nebo co vám nesdělili, a řekla bych, že bylo lepší vám to nesdělít, protože jste byla absolutně bezmocná a nemohla jste s ničím pomoci.*“³⁸⁹ V ostatních publikacích nebyl obsah dopisů vůbec tematizován. Významnou součástí dopisů Josefa Palivce jsou různé praktické požadavky a vzkazy. Například při prosbě o balík z domova. „*Hlavně přitom dbej, aby se do povolené váhy vešlo co nejvíce kalorií...*“³⁹⁰ Praktických doporučení, rad a instrukcí jsou dopisy Josefa Palivce plné, několikrát například své ženě připomíná, aby nezapomněla koupit slovníky

³⁸³ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 41.

³⁸⁴ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 196.

³⁸⁵ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 230.

³⁸⁶ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 216.

³⁸⁷ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 230.

³⁸⁸ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008., s. 243

³⁸⁹ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 335.

³⁹⁰ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 230.

a další hodnotné publikace. Praktické pasáže se objevují i u Jana Zahradníčka, jsou ale zaměřené především na výchovu dětí a jejich bezpečnost. „*Pořád mi leží v hlavě ta jeho výchova nebo spíše jeho výuka, jistě Tě tím už otravuji, ale nezlob se, chtěl bych, aby to měl na světě snadnější než já...*“³⁹¹ Zahradníčkovy dopisy jsou delší než listy Josefa Palivce a násobně větší prostor je věnován citovému prožívání, nemůžeme nezmínit ani pohádkově laděné řádky určené synovi Jakoubkovi. „*chodil jsem do kostela rád, bylo tam více než doma nebo ve škole cítit, že už brzo přijde Ježíšek... Budeme stát pod zeleným stromečkem, na kterém budou zářit svíčky a šumět prskavky jako květy na větvích stromů, a na nitkách budou viset všelijaké dobroty ve zlatě a stříbře, budeme je trhat jako jablíčka na podzim. Bude to jaro a podzim zároveň – jako v ráji. Můj drahý Jakoubku...*“³⁹²

Přestože se v knihách mužských spisovatelů setkáváme se zmínkami o ženách, teprve v dopisech sledujeme verbalizované obavy o stálosti těžce zkoušené lásky. „*Tvé výčitky jsou bláhové, však dobře víš, že tě mám rád, jsem žebrák, zámožný a silný jen tvou láskou, jsi dobrá, milá, jediná mezi tisíci, jak ti to mám ještě povědět.*“³⁹³ Že je vztah náročné udržet svědčí i třicátý první dopis. „*Nejdražší, vidáme se tak vzácně, že si pomalu přestaneme rozumět.*“³⁹⁴

Se zmínkou o šifrovaných dopisech se setkáváme pouze v *Jen o rodinných záležitostech*, v ego-dokumentech a dalších příbuzných žánrech nenacházíme ani jednu zmínku. Takto manželka vězně vyjadřovala skutečnost, že dceru nevzali na medicínu. „*Toho pejska Dadě nechám, má teď nějaké potíže se školou, tak ať se má čím zabavit...Dalším větám dopisu dlouho nerozuměl...*“³⁹⁵

Měnicím se podmínkám nepodléhaly pouze dopisy, ale i návštěvy, které představovaly vrchol kontaktu vězně s rodinou a vnějším světem. „*Dnešní psaní ti píšu po nové úpravě dopisního a návštěvního styku, který platí ode dneška. Podle něho budeme si moci a směti napsat jednou za jedenáct týdnů a za tutéž dobu mne budeš směti jednou navštívit.*“³⁹⁶ V soudní vazbě byly návštěvy zakázané. „*Že jsem v soudní vazbě, to doufám víš, a čekám*

³⁹¹ ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008., s. 195

³⁹² ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008., s. 130

³⁹³ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 231.

³⁹⁴ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 223.

³⁹⁵ KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. Praha: Svoboda, 1968, s. 157.

³⁹⁶ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 211.

na konečné vyřešení. Návštěvy budou myslím možné až šest neděl po rozsudku.³⁹⁷ Z již výše zmíněných pramenů však víme, že vazba mohla někdy trvat i několik měsíců až let. Podle *Motáky nezvěstnému* závisely návštěvy na pracovním výkonu a dopisy podle odpracovaných procent. Ti nejlepší dostávali v pracovních výkonech návštěvu jednou za půl roku. I tato střídma setkání regulovala cenzura, během nich mohli blízcí hovořit jen o rodinných záležitostech. Podle tohoto pravidla nese název i jedna z analyzovaných knih. Vězni si s rodinou nemohli povídat ani o práci. „*Nebavte se o práci, víte, že se to nesmí,*“ mírně upozornil bachař.³⁹⁸ Pracovní povinnost však zejména u mužů na Jáchymovsku představovala hlavní náplň dne.

Zatímco zejména u ženských autorek je návštěva popisována jako radostná sváteční událost a u mužských autorů se negativa zmiňují jen výjimečně, u Josefa Palivce můžeme sledovat proměnlivý vztah. „*Pokud jde o návštěvy, už jsou zase povolovány, ale nijak na tebe v té věci nenaléhám.*“³⁹⁹ Setkání s milovanou osobou bylo ve specifických podmínkách vězení náročné. „*Upřímně řečeno, mám pokaždé pocit, že ta námaha, která je s cestou spojená, ta oběť, kterou tím přinášíš, nestojí za těch několik minut setkané, z níž trapná existence přepážky nutně udělá rozprávku dvou ledovců.*“⁴⁰⁰ Jindy ale ve svém psaní vyjadřuje stesk a můžeme se domnívat, že by se s manželkou rád setkal. „*Už jsem tě neviděl přes tři měsíce, holčičko, jaká dálka!*“⁴⁰¹ Po tomto vyjádření touhy však opět návštěvu odmítá s ohledem na manželčino zdraví. „*Ted' v ten zimní čas, kdy se tak snadno na zamrzlých cestách přijde k úrazu, vypusť návštěvu.*“⁴⁰² Návštěvu odmítá i na Vánoce. Zejména ho trápí zákaz fyzického kontaktu. „*...oběť pro pouhou půlhodinku, kdy si člověk nemůže ani podat ruce, neřku-li se políbit.*“⁴⁰³ O to významnější je zachycení okamžiku políbení ve vzpomínkách Danici Valenové. I ona se však setkávala spíše s bezcitným chováním. „*Byla jsem na návštěvě, a přesto nařikám. Dnes, když je všechno ještě tak čerstvé, to strašně bolí. Jen deset minut jsme měli dovoleno mluvit...dozorci na mne ještě něco vyštěkl, a mě přemohl strašný pláč. Je všechno*

³⁹⁷ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 196.

³⁹⁸ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 137.

³⁹⁹ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 204.

⁴⁰⁰ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 205.

⁴⁰¹ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 212.

⁴⁰² PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 214.

⁴⁰³ PALIVEC, Josef. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996, s. 219.

lidské?“⁴⁰⁴ Může být překvapením, že na tzv. tábor El, který je Peckou líčen jako jeden z nejhorších, jsou návštěvy časté. „... *snad proto, že návštěvní barák leží v dohledu.*“⁴⁰⁵

Vězeň je za zdmi žaláře od vnějšího světa oddělen v různé míře. Dostupné tiskoviny jsou zmíněny pouze výjimečně. „*Na Rovnosti došlo k mimořádným událostem. V Rudém právu byl uveřejněn projev prezidenta Eisenhowera. Byli jsme zmateni a esenbáci taky...Ale za několik dní bylo po všem a režim přitvrdil.*“⁴⁰⁶ V naprosté izolaci od světa byla v domácích podmínkách po určitou dobu Josefa Slánská, která se ani nedozvěděla, že je její muž odsouzen na smrt. „*Ani z těchto slov jsem nepochopila, že se se mnou vlastně loučí...*“⁴⁰⁷ V pracovních táborech získávali vězni informace, které podporovaly ideologii režimu. „*Pánové, to je senzace,“ přiběhl odněkud Zdeněk s vyvalenýma očima. „Slánský a spol. dostali špagát.*“ Tuto situaci zároveň autor využívá, aby vyjádřil apatii starších vězňů, kteří na základě svých zkušeností už vědí, že krátkodobé přituhování nebo tání režimu nemá velký vliv na kvalitu jejich života. Jejich myšlenkovou kapacitu zaměstnává starost o jídlo a odpočinek po náročné práci v dolech. „*Jedenáct provazů a samí prominenti, pánové, vykřikl Zdeněk. „Copak to nechápete?*“⁴⁰⁸ S kontrastem mezi nově přichozím a zkušeným muklem pracuje dále. „*Poslyš, mladej, ...Pověsili Horákovou bez sentimentu, pověsili stovky lidí, byl jsem na Borech, když tam pověsili generála Piku jsi prase na plintrámu ode dveří...Voni jsou už holt takoví.*“⁴⁰⁹

3.13 Život po vězení

Větší část pramenů se životu po vězení nevěnuje vůbec a zbylá část materiálů často zanechá pouze zmínku. „*Bylo mi sice lehké na srdci, ale necítil jsem žádný citový šok, který jsem si vždycky představoval...*“⁴¹⁰ Nejpodrobněji se životu po propuštění z mnoha úhlů věnuje kniha *Štěstí*, „...*a vlastně bych měl bejt spokojenej člověk, kterej má dvě hezký děti, skvělou ženskou, která nemusí chodit do práce a může se o ty děti starat, protože je všechny stavím uživit. ...A najednou vidíš, že sousedi, kteří tě jako by litovali, že jsi seděl, a tak různě, na tebe najednou maj vztek.*“⁴¹¹ Popisuje i vztahy mezi propuštěnými vězni,

⁴⁰⁴ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 109.

⁴⁰⁵ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 303.

⁴⁰⁶ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 9.

⁴⁰⁷ SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. Brno: Jota, 2018, s. 195.

⁴⁰⁸ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 240.

⁴⁰⁹ PECKA, Karel. *Motázky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990, s. 240.

⁴¹⁰ ONDOK, Petr. *Muklovský Vatikán*. Brno: CDK, 2007, s. 116.

⁴¹¹ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 203.

kterým čtenář snadno porozumí. „*Basa nebyly jen výslechy a dráty a bachaři a šachta a korekce.*“ „*Jistě. Nejpodstatnější část naší existence byla dána existencí ostatních muklů. Teď ale žijeme každý svůj život jinak, hlavně se navzájem tolik nepotřebujeme. a nepochybuji o tom, že bychom se rychle našli, kdybychom se začali potřebovat.*“⁴¹² Z jejich vztahů se však navzdory společnému životnímu příběhu vytrácí upřímnost. „*Na všechno si navzájem kýváme, protože nevíme, co by s náma teď v civilu taková hádka udělala, zatímco jakýkoliv střet byl v lágru malém životadárnej.*“⁴¹³ Bývalí vězni někdy neví, jak se v nové realitě zabydlet. „*Připadáme si jako legionáři, jejichž vyprávění už nikdo neposlouchá, ale zároveň se bojíme vzpomínat na to, co bolelo, aby to znovu nebolelo.*“⁴¹⁴

Náročnost nové situace na základě rozhovorů popisuje publikace *Českoslovenští političtí vězni*. „*Teprve ve chvíli, kdy se dostaly ven, se jim zhroutil jejich představa o smysluplnosti vnějšího světa. Zároveň byla pryč vzájemná podpora... Jejich dosavadní představy* *o* *světě* *se naprosto míjely s realitou jejich denního života.*“⁴¹⁵ Autoři ego-dokumentů a dalších příbuzných používaných žánrů ale střet s realitou vnějšího světa nepopisují s tak silnými emocemi. i přesto si jisté ambivalentnosti všímají „*...ty první okamžiky dom, na které se tolik těšila, přinesly kromě radosti i trochu rozpaků? Ovšem, celá léta si psali, mysleli na sebe, vítali se při krátkých návštěvách ve vězení, realita každodenního života je však jiná.*“⁴¹⁶ Svět se za patnáct let změnil a bývalý vězeň se s časovým posunem musí vyrovnat. Zajímavostí je, že život za mřížemi a na svobodě dává do souvislostí. „*...proč lidé udržují styky s individui, o nichž s jistotou vědí, že odnáší z těch či oněch důvodů. Udivovalo mě to ve věznicích a udivuje mě to venku dodnes.*“⁴¹⁷ Zároveň si na otázky odpovídá. „*Velkou úlohu tu budou hrát konexe... jejich možnosti obstarat vám či zařídit, co nutné potřebujete, jejich informovanost o tajných věcech...*“⁴¹⁸ Přestože ve svých knihách motivy propuštění nezpracovává Karel Pecka nezpracovává, v rozhovoru s Karlem Bartoškem období popisuje vyrovnaně. „*...na jedné straně dychtivost a na*

⁴¹² STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 203.

⁴¹³ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 205.

⁴¹⁴ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019, s. 205.

⁴¹⁵ BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ. *Českoslovenští političtí vězni*. Praha: Česká asociace orální historie o.s., 2009, s. 58.

⁴¹⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 351.

⁴¹⁷ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 97.

⁴¹⁸ JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994, s. 97.

druhé tázání, jestli to třeba může být dobré. ⁴¹⁹ Kniha O mužích, na které se zapomnělo, která návratu jako jediná věnuje celou kapitolu, dokonce s příznačným názvem *Doma*, se adaptací na novou fázi života nezabývá vůbec. ⁴²⁰

Pohled z druhé strany nabízí zkušenost Danici Valenové. Návrat milované osoby může blízkým způsobit šok. *„Já jsem necítila vůbec nic, jenom jsem ho viděla, dívala se na něho, a když ho děti odvedly do kuchyně, rozhlédl se a řekl: „Hezké to tady máte, hezké.“ Automaticky jsem začala umývat nádobí, to mi pomohlo udržet se na nohou.*“ ⁴²¹ Po dlouhých letech spolu mohou poprvé upřímně hovořit. *„Do rána sedíme v obývacím pokoji, vždyť se nedá všechno vypovědět, vlastně se nedá vůbec nic. Je mezi námi vzdálenost dlouhých let, strašlivého utrpení a teď tady sedíme v objetí a díváme se na sebe.*“ ⁴²²

Muži, kteří by se chtěli do pracovních táborů podívat, dnes většinou nemají možnost. *„Dnes po koncentráku a po šachtě není ani stopy, neboť režim pánů Novotných i Husáků dovedl po sobě řádně uklidit. Když jsem v roce 1972 Jáchymovem navštívil, našel jsem...pionýrský tábor a ...rekreační objekt. Vchod do šachty byl zazděn, venku si hrály děti.*“ ⁴²³

Román *Trestankyně* dává život po vězení do souvislosti se společenským děním. Díky popisu činností se dozvídáme, že bývalá politická vězenkyně nepokračovala ze strachu konformním životem, ale zůstala věrná svým ideálům. Obnovila například bytové univerzitní přednášky a zajímala se o společenské dění *„Nepotrvá dlouho a Růžena znovu uslyší o tom mladém Havlovi...že stát by měl dodržovat aspoň ty zákony a smlouvy, ke kterým se sám zavázal. Nazvali to Charta 77.*“ ⁴²⁴ Chartu 77 podepsala ještě před jejím zveřejněním. Štráfeldová v díle zmiňuje i smrt Patočky. *„Už 13. března příštího roku jí ale do smíchu není...profesor Patočka, první mluvci Charty 77, zemřel po výslechu na*

⁴¹⁹ BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých.* Praha: Paseka, 2001, s. 33

⁴²⁰ V kapitole *Doma* knihy *O mužích*, na které se zapomnělo Miloslav Čapek popisuje praktiky strany a STB ve sledování bývalých vězňů, kontroly, cenzury dopisů a dalších větší či menší komplikace, které ze zdánlivé svobody plynuly. Popisuje vtipné příhody, jakým způsobem dokázal nevině potrápiti a za různé výroky kritizuje i známé osobnosti jako byl Václav Havel, Bohumil Hrabal nebo Zdena Salivarovou-Škvoreckou.

⁴²¹ VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 192.

⁴²² VALENOVÁ, Danica. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe.* Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012, s. 192.

⁴²³ STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí.* Praha: Argo, 2019, s. 89.

⁴²⁴ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně.* Praha: Mladá fronta, 2016, s. 351.

STB. ⁴²⁵ Bilancuje i dobu vězení „*Ale ne. To vůbec nebyla ztracená léta. Nebyl to promarněný čas. Byl by, kdybych jich litovala.*“⁴²⁶ Román *Trestankyně* jako jediný zmiňuje smlouvou vynucenou mlčenlivost. „*Na poslední chvíli jí ještě podstrčili k podpisu prohlášení, že zachovává naprostou mlčenlivost o všem, o čem se ve výkonu trestu dozvěděla.*“⁴²⁷ Žádný další materiál ze žánru ego-dokumentů, autobiografických próz ani použité odborné literatury se o požadavku nezmínil.

„*Propuštěný vězeň se měl po výkonu trestu plně zapojit do budování socialistické společnosti. Jeho převýchova spočívala ve využívání práce, disciplíny a kolektivu.*“⁴²⁸ Vzhledem ke svému vzdělání však často mohli vykonávat jen tzv. podřadné práce, nebo jim režim jejich profesní dráhu všelijak znepríjemňoval. „*... spolu podle ní napíší scénář, ten je však opět těsně před natáčením kvůli Stránského minulosti zamítnut.*“⁴²⁹

V souvislosti se změnami sociálního a politického systému se postavení a identita politických vězňů po propuštění dále proměňovala. Během šedesátých a počátku sedmdesátých let nadále docházelo k diskriminaci.⁴³⁰ Podle Pinerové reagovali propuštění na hostilitu společnosti vzájemné semknutí. V analyzované literatuře jsme s touto strategií ale nesetkali. „*Jejich vyčlenění ze společnosti, které sice z počátku bylo vynucené, bylo v sedmdesátých a osmdesátých letech více méně chtěné. Díky tomu si vězni mohli zachovat pocit pozitivní identity...*“⁴³¹ Po sametové revoluci pak sami sebe začali vnímat jako první bojovníky proti komunismu.⁴³²

⁴²⁵ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 363.

⁴²⁶ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 364.

⁴²⁷ ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně*. Praha: Mladá fronta, 2016, s. 349.

⁴²⁸ PINEROVÁ, Klára, Michal LOUČ a Kristýna BUŠKOVÁ. *Vězení jako zrcadlo společnosti: nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965-1992*. Praha: UK, Karolinum, 2021, s. 431

⁴²⁹ LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály: zkušenost politických vězňů 50. let v české próze: Jiří Hejda ...* Praha: Český spisovatel, 1995, s.110.

⁴³⁰ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 314

⁴³¹ PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017, s. 314

⁴³² PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: Političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017

Závěr

Většina autorů si vykonstruovanými procesy sama prošla. Menší část této situaci čelila prostřednictvím svých rodinných příslušníků. Tak tomu bylo u Danici Valenové nebo Jarmily Kolárové, jejichž muži byli odsouzeni ve vykonstruovaných procesech. Podobné životní zkušenosti čelila i Josefa Slánská, která si navíc sama prošla vyšetřovací vazbou. Z komparace ego dokumentů, beletrie a dalších příbuzných žánrů vyplynula řada odlišností. Rozdíly jsou patrné nejen mezi různými druhy použité literatury, ale i mezi žánrově podobnými tituly. Práce také sledovala rozdíly mezi politickými vězni, vězenkyněmi a dalšími sociálními skupinami.

Prvním odlišným znakem, kterým jsme se zabývali, byly odlišné motivace k vydání díla, které zmiňovala necelá polovina dokumentů. Myšlenku na vydání díla již v době uvěznění potvrzuje ve svém díle pouze Miroslav Jiránek. Nemuselo se však jednat o ojedinělost, neboť podobně smýšlel i Karel Pecka, který informaci sdělil Karlu Bartoškovi. Další část autorů chce svým dílem varovat, aby se podobné události již neopakovaly. Se zajímavou motivací se můžeme setkat v díle Velikánky, jejíž autorka se snažila vytvořit jakýsi návod na přežití, kdyby se čtenář v podobné situaci ocitl. Další část děl opatřila svůj text věnováním nebo mementem. Většina knih přinášela originální informace, které nebyly zmíněny v ostatních textech. Nelze ale soudit, zda sdělení výjimečné informace, byla ve skutečnosti opravdu ojedinělá. Jednak je třeba brát v potaz vypravěčovu spolehlivost, časté splývání vypravěče a autora knihy nebo motivaci autora, který například určité skutečnosti kvůli příběhu upozadí, zamlčí, nebo je jen nepovažuje za důležité. Současně nebylo cílem autorů sepsat odbornou studii o vězeňství v padesátých a šedesátých letech, ale podat svědectví o traumatických událostech jejich života na pozadí společenských událostí. Knihy, kde chybí informace, které jsou ostatními považovány za podstatné, například pocházejí z pera autora, kterým jim zrovna nemusel být přítomen, nebo jim nepřikládal váhu. Takovými výraznými prvky jsou například úvahy o udávání spoluobčanů, tematizace rodiny vězně, cenzura nebo odpočítávání dnů do konce režimu, o kterém se uvěznění domnívali, že musí zákonitě v rámci několika měsíců skončit.

Výraznou skupinou dokumentů jsou paměti věrných komunistů, kteří si nespravedlivou brutalitu režimu uvědomí až při svém zatčení. Shodným prvkem jejich výpovědí pocit omylu. Dožadují se kontaktů se soudruhy a přesvědčují ostatní, že se jen stalo jakési

nedorozumění, které se brzy vysvětlí. Naopak až na výjimky nezmiňují, jakým způsobem se ve straně angažovali, a zda se na vykonstruovaných procesech sami nějakou měrou podíleli.

Kromě odlišných forem použitých dokumentů sledujeme i rozdíly v samotném zpracování. Odlišuje se kompozice i délka zpracování vypravěčova života. Zatímco některé příběhy líčí i obvyklý život před osobní tragédií, zatčení, vazbu, soud i výkon trestu, další si vybírají jen určité etapy nebo je popisují v odlišném rozsahu. Ve všech dílech je však popsána vazba, která co do surovosti a krutosti předčila i samotný výkon trestu v uranových dolech. Spíše výjimkou je líčení soudu nebo následujícího života po propuštění na svobodu. Zde se analyzované knihy nejvíce rozcházejí s odbornými prameny, které období po propuštění popisují veskrze tragičtěji, než popisují sami bývalí vězni. Stejně tak se do tvorby výrazněji nepromítlo v odborné literatuře často zmiňované téma mateřství v souvislosti s tristním psychickým stavem žen, které byly násilně odtrženy od svých dětí.

Nejtraumatičtější události jako je poprava manžela, týrání, ponižování nebo sebevraždy, potraty či smrt dětí, jsou často pouze zmíněny, ale nejsou rozepisovány. Jinak tomu je u beletrie *Jen o rodinných záležitostech* nebo *Trestankyně*. Důvodem může být, že právě autorky těchto titulů nebyly samy politickými vězenkyněmi a o těchto událostech se dozvíдалy zprostředkovaně. Beletrie také dává největší prostor i kontextu doby a uvádí konkrétnější příklady, které čtenáře vtáhnou do příběhu v dobových souvislostech.

Většina knih se věnuje dennímu režimu tábora, věznice a popisu prostředí. Méně pak tématům rozhovorů či osobním příběhům spoluvězňů. Výjimkou jsou knihy ženských autorek *Krásná nemá paní* a *Velikánky* a z pera autora *O mužích, na které se zapomnělo*.

Významným fenoménem pouze v dílech mužských autorů byla práce v dolech popisována jako činnost poplatná režimu, až kolaborace. Muži toto vědomí nesli velmi těžce a v případě *Motáků nezvěstnému* věnoval autor tématu velký prostor. Přestože byl na ženy ve vězení také v souvislosti s pracovním výkonem vyvíjen tlak, musíme uvést, že nevykonávaly tak fyzicky náročnou práci. Muži si z uranových dolů navíc odnášeli doživotní následky. Typickým fenoménem v dílech spisovatelů je i upínání se k představě konce režimu, který má co nevidět nastat. Vězni často doufají, že je zachrání západní demokracie, a ještě ve vězení si rozdělují funkce pro pozdější politickou činnost.

Typicky u žen se naopak vyskytují stížnosti na hygienu, oděv a ponížení, kterému byly zejména od vyšetřovatelů a bachařů mužského pohlaví vystaveny. Potýkají se s nevyhovujícím oblečením, nízkou úrovní hygieny nebo chybějícími hygienickými pomůckami během menstruace. Mezi nejcitlivější témata patří násilí na těhotných ženách, potraty a neposkytnutí pomoci během zdravotních problémů. Sebevraždy, smrt dětí, potraty jsou jen zmíněny... pravděpodobně jsou témata natolik bolestná, že žádná autorka se tematice nechce věnovat do hloubky. Ojedinele zmíněné příběhy pak patří k těm nejtragičtějším. Beletrie však uvádí konkrétnější příklady a konkrétněji tematizuje i niterně zraňující situace.

Zatímco v některých knihách se téměř pravidelně setkáváme s důvodem uvěznění, jiné vypráví příběhy nezávisle. U Boženy Kuklové Jíšové v *Krásné němé paní* můžeme naopak sledovat téměř systematické představení včetně příčin uvěznění, teprve později rozvíjí příběh a nezapomene ani na zmínění jejího dalšího osudu. Někteří autoři nezmíní důvod uvěznění vůbec. Jako nejhorší zkušenost z vězení je shodně napříč literaturou popisována korekce a další způsoby trestu, kde byli vězni vystaveni nelidským podmínkám. Nedůstojnost často vygradovala vzdorem, a to nejčastěji hladovkou. Revoly však byly obvykle přísně trestány a jen málokdy přinesly výsledek.

Téma donášení je silné u ženských i mužských autorů. V žádném díle mužského spisovatele však není vymezení se vůči jednomu z pohlaví. Naopak u Jarmily Janovské byly za udavačky označeny zejména ženy. Zatímco u mužů je téma tzv. něžného pohlaví a erotiky silné, u žen se sexualita až na výjimku *Byly jsme tam taky*, nevyskytuje. Zajímavým fenoménem je homosexualita. Přestože je tematizována pouze v díle Dagmar Šimkové, její popis byl coby traumatická zkušenost, realizován na velkém rozsahu. V případě přímého dotazu narátoři odpovídali negativně, vyhýbavě. Konkrétnější odpověď získáváme pouze od Karla Pecky v rozhovoru s Karlem Bartoškem, kde sděluje, že se jednalo spíše o praktiky kriminálních vězňů. Odborná literatura homosexualitu sice zmiňuje, ale blíže se jí nezabývá.

Ani jedna z knih mužských autorů se nevěnovala podobně jako Božena Kuklová Jíšová nebo Jarmila Janovská příběhům jednotlivých vězňů. Zmínění autorky popisují své přítelkyně a další výrazné osobnosti, s kterými se za mřížemi seznámily. Muži se více soustředí na svůj vnitřní svět a prožívání náročných situací. Zdá se, že ženský kolektiv působil na odsouzené terapeuticky. V dílech mužských autorů je ale zmíněno více

příkladů přímé pomoci potřebnému. Jedním z nejčastějších motivů rozhovorů u mužů je hlad, a to zejména v dílech Karla Pecky.

Ve všech knihách je důležitým motivem případná komunistická minulost. Takoví jedinci měli mnohdy horší postavení, než vězni kriminální, kterými tzv. politici obyčejně hluboce pohrdali. Téma útěku je silnější u mužských vězňů, zejména u Karla Pecky v *Motácích nezvěstnému*. Avšak jediná z autorů a autorek, která má s útekem přímou zkušenost je Dagmar Šimková, která za svůj nepodařený útek dostala další léta navíc. Kromě románu *Trestankyně* nezpracovává žádná kniha postupné utahování smyčky nad obětí vykonstruovaného procesu. Žádná z obětí dle analyzovaných materiálů nebezpečí netuší nic o blížícím se nebezpečí.

Přestože se vypravěči v knihách shodně vyjadřují, jaký význam pro ně mělo umění a vzdělávání za zdi věznice, například téma vězeňských univerzit se v dílech objevuje pouze minoritně. S tématem vděčnosti se setkáváme pouze v knize *Mudlovský Vatikán* Josefa Petra Ondoka. Nejvíce se vývoji trestu i době po propuštění, jinak velmi opomíjeném tématu, věnuje kniha *Z deníku vlastizrádce*.

Přestože objasnění příčin krutého zacházení s vězni není cílem práce, nemůžeme je opominout. Nejčastěji se ztráta zábran například během mučení vysvětluje dehumanizací odsouzených a poslušností příslušníků straně, které ilustruje citace z knihy *O mužích, na které se zapomělo*. „Když nám řeknou, abychom byli hodní, budeme hodní. Když nám řeknou, abychom stříleli, budeme střílet.“ Dotýkáme se i principů práce s lidskou pamětí, z níž vyplývá, že si po letech bývalí odsouzení vězení idealizují, zapomínají či vytěšňují traumatické události.

Zpočátku jsme se domnívali, že analyzované dokumenty poskládají v závěrečné části pomyslnou mozaiku podobných příběhů, ale každá jednotlivá zpověď nebo vyprávění vnáší do celku nenahraditelné svědectví s důrazem na odlišné situace a osobité prožívání. Přestože jsme se výše snažili o zobecnění a generalizaci, abychom mohli shrnout závěry práce, máme na paměti, že jednotlivá literární díla vznikala v důsledku totalitní zloville a za esteticky zpracovanými příběhy stojí až příliš mnoho osobních tragédií.

Seznam použité literatury

Beletrie

1. ČAPEK, Miloslav. *O mužích, na které se zapomnělo*: [autentické svědectví o nelidskosti komunistických věznic ž]. Praha: Pragma, 2000. ISBN 80-7205-805-3.
2. HRUBÝ, Karel. *Mohlo to být horší: usmířené vzpomínání na komunistický kriminál*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2017. Svědectví o době a lidech. ISBN 978-80-7285-204-8.
3. JANOVSÁ, Jarmila. *Velikánky*. Praha: Primus, 1994. ISBN 8085625-21-0.
4. JIRÁSEK, Miroslav. *Z deníku vlastizrádce*. Praha: Panorama, 1990. Stopy, fakta, svědectví (Panorama). ISBN 80-7038-204-x.
5. KOLÁROVÁ, Jaromíra. *Jen o rodinných záležitostech*. II. Praha: Svoboda, 1968.
6. KUKLOVÁ-JÍŠOVÁ, Božena. *Krásná nemá paní: příběhy vězňených žen z padesátých let*. 3., rozš. vyd. Praha: ARSCI, 2007. ISBN 978-80-86078-70-0.
7. KUKLOVÁ-JÍŠOVÁ, Božena. *Verše psané za mříží*. Ilustroval Evžen HOFFMANN. Praha: ARSCI, 1996. ISBN 80-901452-5-6.
8. ONDOK, Josef Petr. *Muklovský Vatikán*. 2. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2007. Historia ecclesiastica. ISBN 978-80-7325-106-2.
9. PALIVEC, Josef a Jiří RAMBOUSEK. *Prózy, listy z vězení, pozdravy přátel*. Praha: Torst, 1996. ISBN 80-85639-87-4.
10. PECKA, Karel. *Motáky nezvěstnému*. Brno: Atlantis, 1990. ISBN 80-7108-003-9.
11. PECKA, Karel. *Na co umírají muži*. Praha: Mír, 1968.
12. SLÁNSKÁ, Josefa. *Zpráva o mém muži*. 2. Brno: JOTA, 2018. ISBN 978-80-7565-412-0.
13. STRÁNSKÝ, Jiří. *Štěstí*. Praha: Argo, 2019. ISBN 978-80-257-2749-2.
14. ŠIMKOVÁ, Dagmar. *Byly jsme tam taky*. 3. Praha: Monika Vadasová-Elšíková, 2003. ISBN 80-902602-0-5.
15. ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. *Trestankyně: příběh Růženy Vackové*. Praha: Mladá fronta, 2016. ISBN 978-80-204-3999-4.

16. VALENOVÁ, Danica, STEHLÍK, Michal a Lucie STEHLÍKOVÁ, ed. *Nic nedává, kdo nedá sám sebe: deník 1945-1960*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2012. ISBN 978-80-87211-68-7.
17. ZAHRADNÍČEK, Jan. *Mezi nás prostřena noc--: dopisy z vězení ženě Marii*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. ISBN 978-80-7325172-7.

Odborná literatura

Primární literatura

1. BOUŠKA, Tomáš, Michal LOUČ a Klára PINEROVÁ, ed. *Českoslovenští političtí vězni: životní příběhy*. Praha: Političtí vězni.cz, 2009. ISBN 978-80-254-5825-9.
2. BARTOŠEK, Karel. *Český vězeň: svědectví politických vězeňkyň a vězňů let padesátých, šedesátých a sedmdesátých*. Praha: Paseka, 2001. Literární klub (Paseka). ISBN 80-7185-363-1.
3. FILIPOWICZ, Marcin a Alena ZACHOVÁ. *Rod v memoárech: případ Hradec Králové*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2009. ISBN 978-80-87378-11-3.
4. HALAMOVÁ, Veronika. *Politické procesy v Československu 1949-1953: nástroj legitimizace komunistického režimu a homogenizace společnosti*. Ostrava: Moravapress, 2014. ISBN 978-80-87853-16-0.
5. LUKEŠ, Jan. *Stalinské spirituály: zkušenost politických vězňů 50. let v české próze: Jiří Hejda ...* Praha: Český spisovatel, 1995. ISBN 80-202-0545-4.
6. PINEROVÁ, Klára. *Do konce života: političtí vězni padesátých let – trauma, adaptace, identita*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2017. Po válce. ISBN 978-80-7422-590-1.

Sekundární literatura

1. ARBES, Jakub, Blanka DVOŘÁKOVÁ a. *Příběhy bezpráví: Z vězeňských spisů*. Praha: Člověk v tísní – společnost při České televizi, 2007. ISBN 978-80-86961-36-1.
2. KŘIVSKÝ, Pavel. *Filosofie za mřížemi: Leopoldov, léta padesátá*. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-097-1.

3. ONDOK, Josef Petr. *Paměti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2022. ISBN 978-80-7325-547-3.
4. PINEROVÁ, Klára, Michal LOUČ a Kristýna BUŠKOVÁ. *Vězení jako zrcadlo společnosti: nerovný souboj vědy, politiky a humanity 1965-1992*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2021. ISBN 978-80-246-4926-9.
5. ROKOSKÝ, Jaroslav. *Útěk z Leopoldova: věznice, odboj, doba: padesátá léta v Československu*. Praha: Academia, 2021. Historie (Academia). ISBN 978-80-88292-78-4.
6. STANĚK, Tomáš. *Retribuční vězni v českých zemích: 1945-1955*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 2002. ISBN 80-86224-33-3.
7. ŠEDIVÝ, Zdeněk F. *Uranový gulag: Jáchymovské peklo*. Brno: MOBA, c2003. ISBN 80-243-1164-x.
8. VACKOVÁ, Růžena. *Vězeňské přednášky*. Praha: Univerzita Karlova, 1999. ISBN 80-238-4327-3.
9. VLČKOVÁ, Věra. *Horizonty (ne)svobody: političtí vězni okresu Náchod v letech 1948-1989*. Náchod: Konfederace politických vězňů, okresní pobočka, 2000. ISBN 80-238-6374-6.

Další literatura

1. JIRÁSEK, Václav, Jan MALÝ, Ivan PINKAVA a Kristina VLACHOVÁ. *Političtí vězni 50. let: Pocta statečným*. Praha: Nadace Langhas Galerie Praha, 2003. ISBN 80-86512-21-5.
2. KANTŮRKOVÁ, Eva. *Přítelkyně z domu smutku*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 80-202-0195-5.

Internetové zdroje

1. Zatčení, znásilnění ve vazbě, soud a dcera. <https://www.politictivezni.cz/cz/> [online]. [cit. 2023-06-22]. Dostupné z: <https://www.politictivezni.cz/cz/zatceni-znasilneni-ve-vazbe-soud-a-dcera.html>